KERESZTÉNY MAGVETŐ

Szerkeszti és kiadja:

PÉTERFI DÉNES.

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED

Főmunkatársak:

Dr. GÁL KELEMEN, GÁLFY LŐRINCZ.

XLV. évf. 1910. November—December. 6. füzet.

TARTALOM:

A hit apostola. Péterfi Dénes 293
Dávid Ferencz és kora. (Folyt.) Dr. Borbély István 300
Dávid Ferencz emléke. (Óda.) Józan Miklós 315
Dávid Ferencz. (Isk. évet megnyitó beszéd.) Dr. Gál Kelemen 318
Az angol és amerikai unitariusok üdvözlete a Dávid F. ünnepélyen .. 326
A berlini congressus. Józan Miklós 332
Ferencz József püspök főtanácsot megnyitó beszéde 339
Felköszöntő a Berde-serleggel. Gál Jenő 343
Gyöngymondatok. (Újkori iróktól.) Gyüjtötte: Kiss Mihály 345
Irodalmi értesitő 348
Különfélék 351
Aranykönyv 355
A Keresztény Magvető pártolóihoz és előfizetőihez 356

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1910.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLV. évf. November—December. 6-ik füzet.

A hit apostola.

Egyházi beszéd.[1]

Ef. 3, 13. „Azért kérlek, el ne csüggedjetek az én ti értetek való háborgattatásaim (nyomorgattatásaim) miatt, melyek nektek dicsőségetekre vannak".

Nagy nap virradt rátok, tündöklő, fényes nap. Ah, fényes, tündöklő, nagy nap! milyent a végtelen időn ritkán mér történelmi korszak. Ünnepélyesség arczotokon; ah, érzitek, hogy mily jelentősége van ennek a napnak. Nagy nap virradt rátok, mert mások is veletek együttéreznek, sorsosai nehéz megpróbáltatásoknak, rokon keresztény s más honfi testvérek. Nagy nap virradt rátok, mert nemcsak e haza földjének meleg szive dobban, hanem messze földről is fuvall felétek, ah, itt a rokonszenv, a melegitő áram. Nagy nap virradt rátok; érzem: hogy e perczben itt most százévek lelke mozog . . .

Embert ünnepelve, nem embernek, hanem magasabbnak, fensőbbnek hódoltok, benne az isteninek hozzátok a hódolatot. A szorongattatások, a szenvedések az istenire nagy hivatást teljesitnek; a szorongattatások, a szenvedések nevelője az isteni résznek. A szorongattatások, a szenvedések éjszakájából törnek elő a prófétai villanások, a sötétség mélységein gyúlnak ki e lángok, melyek hosszú vonalaikban a korszakokon átnyulnak és az isteni útjait jelölik a történelemben. A szorongattatások-, a háborgatásokból jőnek az elragadtatás, a bátorságok; a szorongattatás-, a háborgatásokkal e bátor, ez elragadó ékesszólások, melyek gyülekezetet, egyházakat alapitnak; a sötét börtönfalak közül szállnak ki a világitó igék, melyek aztán erejükben erősödve börtönfalakat rombolnak szét s az összehullt romok felett a szabadság templomát épitik föl; a sötét

[1] Elmondatott Dávid Ferencz születésének 400.-ik évfordulóján, 1910 aug. 21.-én Kolozsvárt.

börtönfalak közül vagy a máglyák fojtó füstjéből hangzanak ki az erős meggyőződések, melyeknek hatalma mind tovább terjed, melyek az isteni igazságait hordják magukban, melyeket nem zárhatnak el sem falak, nem borithatnak el semminő hullámok, mert azok falakon át és tengerhullámok felett, fenséges szárnyalással tovább mennek, bejá'ják az országokat, a kerek földet; ezreket hóditanak, ezerek, százezerek szivében élnek... Ah, e szorongattatások, e háborgatások, e szenvedések a népek dicsőségére vannak.

E szorongattatások, e háborgatások, e szenvedések árnyából lép elétek tiszta fényben, dicsőségben Dávid Ferencz, a ti apostolotok...

De lássuk közelebb, mik azok, mik ő benne néktek dicsőségetek; mik azok a fénysugarak, melyek e szorongattatásokhoz, e háborgatásokhoz, e szenvedésekhez fonódnak, melyek az isteninek bizonyságai.

Az első: a lelkiismereti szabadság. Lelkiismereti szabadság! népek életének szüksége, próféták és apostolok létfeltétele; a gondolatszabadság ikertestvére. Tér és levegő, hol a magasröptű gondolat szabadon szárnyalhat; tér és levegő, hol a képzelet útja sehol meg nem kötve, sehol meg nem szakitva, halmok, hegyek és völgyek felett, világbirodalmakon átvezethet; tér és levegő, hol a szemlélet nagyszerüségeket, — egy világot átölelhet, hol egy-egy ponton megállva, önmaga hallgathatja a mindenségben az Isteni élet zsongását, önmaga szabadon, mint bércz ölén a forrássusogást, hol a szemlélődő lélek föllendülve vagy a vizsgálódó elme kutatva, akadálytól nem tartóztatva emelkedhetik föl a magasba vagy szállhat le mélységekre... És tér és levegő, hol a világkép, a világeszme világosságát, szineit magából szabadon bocsáthatja, szórhatja ki, hol a lelkekből, az áthatott szellemekből kijövő vallásos érzetek, vallási és erkölcsi elvek szabadon hódithatnak követőket; tér és levegő, hol a már számmá nőtt hivők, számos követők szabadon csoportosulhatnak, gyakorolhatják egymás mellett békén az ő hitüket, vallásukat; tér és levegő, hol a megvilágosult lélek, a fölszabadult lelkiismeret hitet, vallást gyakorolva, új befolyásokkal gazdagithat népet, nemzeteket, új életet, erőt önthet egy nemzetbe és a haladás útján vezetheti diadalmasan előre. Lelki-

ismereti szabadság! próféták és apostolok létfeltétele, népek és nemzetek előhaladásának, miveltségének jele, fényes jelzője.

Lelkiismereti szabadság! im, nézzétek a ti apostolotok a lelkiismereti szabadságért szól, e nagyértékű kincsért harczol. Ah, a próféták és apostolok sohasem kapják készen azon a helyen, a hol élnek, a maguk számára, ama szükséges előfeltételt, hanem önmaguknak kell azt kiküzdeniök. Im apostolotok nyilvános gyüléseken, a rendek tanácsában, a fejedelem tanácstermében és apostolok gyüléseiben az ige szabad hirdetéséért beszél és cselekszik; beszél és cselekszik nemcsak a maga számára, hanem más apostoloknak is a számára; beszél és cselekszik oly időben, mikor Európa országaiban a szabad szó felett még mindenütt a fenyegető pallós lebeg, mikor a Krisztus evangeliumának prédikálása még csak kiváltságos, mikor Krisztus evangeliumának prédikálására szabadelvüséget, lelkiismereti szabadságot nem ismernek. Óh, hogyan kerülhette volna ki hát a szorongatást, a háborgatásokat?!...

Szidalmak és gyalázások azok, a miket apostolotoknak viselnie kell, gyülöletes szidalmak és gyalázások. Egy szokásaiban, erkölcseiben nem kiméletes kornak vad indulatossága, féktelen szenvedélyessége hányszor zúdul fel, tör ki ellene; szúró tövisek, égető parázstüz felett hányszor kell a szabad vallásos meggyőződés hirdetőjének járnia! De ő állja a harczot nemes magatartással, mignem az ország rendei s a fejedelem a világ népeinek ma is bámulatára törvénybe iktatják „az evangeliumnak kinek-kinek értelme szerint való prédikálását“, törvénybe iktatják a vallásszabadságot. Az ő szorongattatásaihoz, az ő háborittatásaihoz, az ő szenvedéseihez füződik leginkább e hazában minden vallásos testületre, e hazában magára a nemzetre áldásthozó eme fénysugár. Az ő szorongattatásain, háborittatásain és szenvedésein huzódik át a százéveken mind fényesebbé lett, ma már az emberiség közkincsének ismert, a teljes lelkiismereti szabadságot magában foglaló ragyogó aranyfonál, az ő ma is és örökké igaz, nemzedékről-nemzedékre, ajkról-ajkra szállott s irásban is megirott szólása: „A hit Isten ajándéka“.

A második: a vallási eszme. A vallási eszme, mely a lelkiismereti szabadsággal együtt fejlődik. Vallási eszme! a haladó

népek és nemzetek életének tápláléka, a prófétai és apostoli lelkek eszméinek tartalma. Vallási eszme, tartalom, melyben az emberben levő isteni, teremtő, alkotó erejét fejti ki; tartalom, melyben az emberi szellem, mit a magosságokat bejárt szemlélet és a mélyre ható vizsgálódás hozott, ismeretté alkotja azt; tartalom, a melyben a nagyságában, magasztosságában utólérhetlen, széditően fenséges, nagy eszme, az Isteneszme sugarai gyülnek össze; tartalom, melyben a vonások változnak, módosulnak, egykor fénylő sugarak elhalványulnak, törlődnek és helyökbe mások, újak jőnek; tartalom, a melynek megvan a maga történelme, melyen az emberi szellem történelme is legfelsőbb fokán, tetőpontján nézve, tükröződik; melyen az ember, a kor miveltsége, ismeretkörének terjedettsége és gondolatereje félre nem ismerhetően meglátszik; tartalom, melyből a megvilágosult lélek, a fölszabadult lelkiismeret minden oda nem illő vonást, minden homályos szint eltávolit, elvet, hogy a valódiak annál tisztábban fényeljenek, hogy az erkölcsi oldal is megvilágosodjék, hogy a félelmetes zordonság helyébe az igazságosság a jósággal, kegyelemmel, szeretettel párosulva lépjék, hogy az Isteni hatalom egy szűk ország szűk korlátain felül, túl emelve kiterjesztessék minden országra, minden népre, minden nemzetre, kiterjesztessék e világon túl más világokra, a végtelen ürben végetlenül minden világra, hogy az eszme annál közelebb jőjjön a fenséges valósághoz; tartalom, a melynek minden vonása az emberi lélek üdvével, emelésével, tökéletesedésével érintkezik; tartalom, melyet ihlett lelkek, próféták és apostolok lelkei irnak.

Vallási eszme! Im, a ti apostolotok nemcsak tért szerez, hanem alkot és teremt. Nagy forradalom, az eszmék forradalma, a mi lelkében végbe megy. Megvilágosult lelke a vallásos eszmét nemcsak vonatkozásaiban akarja javítani, hanem magamagában ragadja meg, a vallási eszmét magát akarja megtisztítani, megvilágositani, hogy vonatkozásai aztán annál tisztábbak, annál világosabbak lehessenek. Im, a hitvitákon, melyek ez ország különböző városaiban egymásután esnek, melyekkel ez ország éveken keresztül, mintha egy vallási szellemi harctérré változott volna át, mindig és mindenütt az eszme megtisztításáért, az Isten eszméje újra alakításáért szól és harczol; szól és harczol oly időben, a mikor még mindenütt e világrészben bizo-

nyos számú személyek összetétében jelen meg az Isten. Hogyan kerülhette volna ki hát a szorongatásokat?! De ő állja a támadást, a harczot, mignem az ország rendei a későbbi világnak bámulatára, ti nektek is bámulatotokra törvénybe iktatják Isten megújitott eszméjének reformatioját. Az ő szorongattatásain, háborittatásain, szenvedésein megy ez országban keresztül a jelen korig kiható, a százévek ismeretvilágosságán mindinkább erősödő, kiolthatatlanul világló, soha ki nem oltható eme fénysugár. Az ő szorongattatásain, háborittatásain, szenvedésein „a nem összetett, nem megosztott egy igaz Isten“ ismeret világossága. Az ő szorongattatásain, szenvedésein megy keresztül az, a mi a megújitott vallási eszmének az emberi üdvre vonatkozása, mi kiinduló pontja ama termékenyitő gondolatnak, a kereszténység lényeges részét tevő, nem kiváltságos, hanem mindenki részére szabadon megnyitott istenfiúságnak.

A harmadik: az eszme és élet egysége. Az eszme és élet egysége az emberi lélek kivánalma, erkölcsi eszménye, a próféták és apostolok legfőbb bizonyságtétele. Bizonyságtétel, hol az eszme avagy az elv nem különállva, hanem az élettel összeforrva jelenik meg; hol az eszme avagy az elv nem marad magára, hanem átmegy az ember lényébe, valójába, alkotó része lesz lényének annyira, hogy a nélkül azt gondolni is alig lehet. Bizonyságtétel, hol a prófétai vagy apostoli lélek, a mit az Istenben igazságnak megismert, akár a népek és saját lelkének vizsgálatán, akár a felülről jövő kijelenlés ihletett pillanatán, akár e kettőnek összetalálkozásán, egyesült útján jött légyen ez ismeret, — abban él, ahhoz ragaszkodik, az benne oly meggyőződéssé, az lelkének olyan kincsévé válik, melyet nem ad cserébe királyok hatalmáért, nem áldoz fel a hatalom semminemű igéreteiért, mert érzi, hogy az nemcsak saját lelkének kincse, hanem más emberi lelkeké is, ezreké, az emberiségé, melyet ő hozott felszinre, s mely mellett első sorban neki kell bizonyságot tennie. Bizonyságtétel, hol az eszme avagy az elv és élet együtt, egységben halad, együtt, egységben marad, melyet szétválasztani nincs e földön hatalma sem ellenfeleknek, sem a társul nyert fejedelmi vagy akárminő hatalmasságnak.

Az eszme, az elv és élet egysége! Im apostolotok a hit-

újitás annyi forrongásán keresztül az eszmei fejlődésben eléive a legmagasabb fokot, elérve a tetőpontot, a mi ott lelkébe mint győzelmes, diadalmas igazság bevonul, s a minek nyilvános elismertetést szerzett, ő abban marad és az marad benne. Im apostolotok az eszmével, az eszme tartalmával és minden abból származtatható következtetéssel, minden abból levonható, levont elvvel annyira egygyé lesz, hogy egyénisége, személye maga az eszme, hogy az ő neve maga a megújitott vallási eszme, hogy az egész ország azt visszhangozza, hogy az új hitjavitás kolozsvári vallás, Dávid Ferencz vallása. Im közelithetnek, közelítenek hozzá a csábító igéretek, hogy megbontsák, de nem bonthatják meg semmiképp közte és az eszme közt a szent egységet. Szorongatások, háboritások az idő változtán fellegekké nőnek, fenyegetések, megfélemlitések egymásra következnek s próbálják megtántorítani benne a prófétai személyt, megingatni bátorságát, hithősiességét. Fejedelem és rendek már nem védik, ellenfeleivel szemben külső sikert alig remélhet. De im apostolotok az eszme és élet egységének magaslatán nem inogva, szilárdan áll. Szorongatások, háboritások most mindenfelől egyszerre végzetes végre csapnak össze fölötte, az itélet sötét börtönre, következik. Mi lesz? . . . Előtte a börtön, a halál réme, a halál rémséges képe . . . mi lesz?! A világ látta apostolotok győzelmét, a prófétai győzelmet!! . . . Elszenvedi a börtönhalált, elhaló, reszketeg ajkán is e szavakkal: „A mit igazságnak éreztem, bizó lélekkel igazán hirdettem".

Az ő szorongattatásain, szenvedésein, az ő végzetes halálszenvedésén ott e fénysugár is: az eszme és élet egysége, az erkölcsi eszmény; az eszme és élet egysége mind a vértanuságig, az eszme és élet egysége mind a keresztig s túl azon az igazság, az eszme diadala, a vallási eszme eljövendő diadala és . . . ünnep.

A kik nem csüggedtetek, ünnepeltek. Ünneplitek apostolotokat. Ünnepelhetitek. Az ő szorongattatásai, háboritásai, az ő szenvedései nektek dicsőségetekre vannak, azok az emberiség dicsőségére vannak. Azokon az emberiség javai, azokon a lelkiismereti szabadság, a megújitott vallási eszme s az eszme és életegység fénye sugároz és átragyog évszázakat. Ünneplitek apostolotokat, ünnepeljétek. És hogy annál méltóbban, öltöz-

tessétek fel lelketeket a keresztény szabadság érzetével, egy előhaladt kornak szerencsés gyermekei töltsétek bé lelketeket az egy Isten minél tisztább imádatával és ékesitsétek fel magatokat a vallás és élet egysége ma sem könnyen szerezhető, de mindig szép, minden fokon keresztény erényeivel. És ti, a kik az apostolságban utódai készültök lenni, ékesitsétek magatokat az ő ékességeivel; az ő fénysugaras palástja hulljon a ti vállatokra, az ő kincsei essenek lelketek mélyére!

Ünneplitek apostolotokat, ünnepeljétek és ünnepeljetek ti is keresztény s más honfi testvérek, kik a szabadságért és türelemért neki valóban sokat köszönhettek. Ünnepelj nemzet, melynek zengzetes nyelvével betöltötte a fejedelmi udvart, a városokat és vidéket . . .

És ünnepelj város, mely Kelet és Nyugat találkozásán e dicső fiat szülted s mely most Kelet és Nyugat ünneplő fiait és leányait dicső fiad szellemének adózva annyi történelmi emlékkel megszentelt, az ő történelmi emlékeivel is megszentelt falaid közt üdvözölheted.'

S mindezért, a mi történik, a kegyelemért, a mely nekünk adatott, az egy örök Istennek, az emberiség Atyjának, a mindenség Istenének legyen dicséret, dicsőség ma és örökkön örökké! . . . Amen.

Péterfi Dénes.

Dávid Ferencz és kora.

(Folytatás.)

A kálvinista.

Az erdélyi reformáczió lassan bontakozott ki a kezdetben támadt politikai s társadalmi zavarokból. Asszonyi szeszély, idegen uralom, nemzetiségi aspiratiók gyötörték a vajudó magyar és protestáns gondolatot. A korszaknak e mozgalmas, sok szín- és fényárnyalatot tükröző képéből egy kis csoport bukkan elő; kevesen vannak, meglátszik rajtuk a gyakorlatlanság is, de lelkük a magyar hazáért dobog. Kezében a szent könyvvel, ajkán a magyarságért való imával lép be a történelembe e kis csoport bátor vezére: Dávid Ferencz. A messzi háttérben az ébredő kor hajnalsugarai harczkeverő veteránokat ragyognak körül, kik között könnyes szemmel, bánatos lélekkel, de a jövőbe vetett törhetetlen bizalommal áll Erdélynek új fejedelme, az utolsó választott magyar király: János Zsigmond.

... Az első teendőkben János Zsigmond egészen anyja tervei szerint cselekedett. Értesitvén a portát szomorú gyászáról, tanitóját s tanácsosát, Csáky Mihályt Hagymási Kristóffal Bécsbe küldötte a Ferdinánddal megkezdett tárgyalások folytatására. Mig e követek sikertelenül fáradoztak, azalatt Dávid Ferencz Marosvásárhelyre, november 2-ra gyülésre hivta a fejedelem birodalmában vele együtt érző papokat. A zsinat czélja az erdélyi magyar nemzetiségű hivőknek a szász lutheránusoktól való teljesen független csoportositása vala. Ezt kétféleképpen igyekeztek elérni: egyfelől szertartásbeli változtatásokkal, másfelől a biblia valódi értelmét inkább magában foglaló hitelvek által.

A római templomi ceremoniának legfontosabb része a mise volt, ennélfogva most annak még el nem törölt maradványait hagyták el. E tekintetben az előző évek is sokat tettek

úgy, hogy csak a térdhajtás és fennállás kiküszöbölése volt hátra. A mise elhagyása az oltárok pusztulását vonta maga után; a szertartás ezentul a szószék és prédikáczió körül csoportosult. Szintén a külsőségekhez tartozott, de alkalmas átmenetelül szolgált a hitelvek reformjának megejtésére az, hogy az urvacsorában kovásztalan kenyér helyett közönséges kenyeret rendeltek el. A marosvásárhelyi zsinat végzése lényegileg nem tartalmazott ennél többet.[1]

A szász orthodox lutheránusok gúnyos becsmérléssel fogadták e sakramentárius hitvallást. Azt ugyan nem mondhatták róla, hogy kálvinista, hiszen hiányzott belőle a praedestinatio s a positiv egyházformula. Iratukra a kolozsvári, valamint „a biblia helyes értelmét tanitó erdélyi és magyarországi" papok nevében Dávid Ferencz válaszolt Defensio czimen. Legfőbb bizonyitéka ez: „Az igazság nincs az emberekhez kötve, hanem Istennek szavához". Hitük valódiságának megbizonyitása végett közös zsinat tartását sürgeti; egyben arra kéri a szász városok tanácsait, intsék papjaikat, hogy ne szitkozódva és epével vitatkozzanak!

A közös zsinat a fejedelem rendeletére 1560 január 10-én Meggyesen gyült össze, elnöke Hebler volt. A lutheristák előterjesztvén hitvallásukat, Dávid és Heltai szintén 9 pontban czáfolták azt, bemutatva ugyanakkor a mult év végén Kolozsváron szerkesztett s 15 pontból álló hitvallásukat is. A vitatkozás több napon keresztül huzódott anélkül, hogy egyezésre került volna a sor, sőt a mennyiben a gyülés elnöke s többsége lutheránus volt, hivatkozva az 1545-iki szebeni végzésre, mely bizonyitja, hogy ők az ágostai Confessiót (Confessio Augustana, 1530) fogadták el, kijelentették, hogy a jövőben is ehhez tartják magukat s felszólitották Dávid Ferenczéket, hogy ezt tegyék. Ha ettől vonakodnának, a törvényileg másodiknak elismert lutheránus egyházból mindenkori követőikkel együtt kizáratnak.

Kizáratnak? Ehhez három tényező szükséges: egyház, itélőforum és elitélt. Volt-é ekkor Erdélyben szabályszerüen megalakult ágostai evangelikus egyház? Emlékeink alig terjeszkednek ki e kérdésre s igy a megfejtésnél nagy nehézsé-

[1] *Jakab* Elek: Dávid Ferencz emléke. Pest, 1879. 47 l. (E könyv a reformáczió korának még mindig eléggé nem méltányolt gazdag adattára).

gekkel kell megküzdeni. Az 1556-iki szászsebesi országgyülés elhatározta az erdélyi róm. kath. püspökség vagyonának saecularizálását. Ezzel külsőleg maga a püspökség is megszünt. Azonban hátra volt a püspökség alkotmánytényezői szerepének átruházása. 1557 februári partialis elrendelte, hogy a gyulafehérvári és monostori káptalanoknál azok, a kik nem egyházi, de világi kötelességek teljesitésével voltak megbizva, ezentul állami hivatalnokok legyenek s fizetésüket az államkincstárból vegyék föl. Minthogy azonban e hivatalnokok nem teljesíthettek püspöki functiót, ennek összes teendői — a felekezeties jelleg elhagyásával — magára a fejedelemre szállottak át. A taxa confirmationalis, a census cathedraticus az ő pénztárába folyt be. Mihelyt valamely hitvallást a törvényhozás követésre alkalmasnak ismert el, az ezen hitben egyesült lelkészek és hivők püspököt választhattak maguknak. A fejedelem nem korlátozta a szabad püspök- és papválasztási jogot, az ő kötelessége a megerősitésre szoritkozott. A megválasztott püspök papszentelő s rendeleteket kiadó hatalmát megválasztása után azonnal gyakorolhatta a nélkül, hogy erre a fejedelem megbizását megkapta volna; mint ezt Hebler példája igazolja. Vagyis a fejedelem kegyuri ténykedései voltak: hitvallásvédelem, püspök megerősités, főfelügyelet s biráskodás. Lényegében e kötelességek igy oszlottak meg: a hitvallások törvényileg való elismerésének joga az országgyülésé, e törvényesítés alapján a hivőknek egyházzá való szervezése a fejedelem joga volt. Azonban a fejedelem csak administráló feje vala a hivők gyülekezetének, nem egyszersmind az egyház megszemélyesitése is, a mi más szóval azt jelentette, hogy az egyház létele nem volt a fejedelem hitéhez, kedvezéséhez s ebből kifolyólag (egyoldalú) megerősitéséhez kötve. Ahhoz, hogy valamely hitfelekezet *autonom* egyházzá szervezkedjék, mely hivőire polgári kötelezettségeket is róhat: az országgyülésnek ilyen irányú jóváhagyása szükségeltetett. Az ágostai hitvallásnak erdélyi követőit tehát sem Honterus Kirchenordnungja, sem Wiener, Hebler, Dávid vagy Alesius megválasztatása, illetőleg megerősitése nem kötelezte *autonom jogú lutheránus egyház*hoz tartozásra. Hogy egyik hitvallásnak a másik formájú hitvallás kizárása, eltörlése csak illuzórius ténykedése lehetett, az is mutatja, hogy az emlitett marosvásárhelyi zsinat határozatai ellen a fejedelem mindkét hitvallás követőitől elfogadta a fölebbezést.

Mielőtt fejedelmi elintézésre került a sor, Erdélyben s a németországi reformáczióban nagy változások történtek. Melanchton, érezvén utolsó órájának közeledését, felhagyott az élet haszontalan tépelődéseivel; barátai, kikkel együtt jelölte meg a hitjavitás czélját és irányát, immár mind meghaltak, a kik pedig utánuk következtek, vagy nem tudva a tények okait, vagy nem akarva elismerni az úttörők érdemeit: zavaros összevisszaságban semmisíték meg a sok gyötrődéssel, még több küzdelemmel szerzett eredményeket. Aztán meg az ellenfél sem a régi többé. A protestantismus megszünt egyetemes keresztény érdek lenni, önczéllá változott s mint ilyen, semmit sem engedett saját elveiből. Megszünt az őszinteség az egységre való igyekvésben. A vallás ürügygyé változott, mely féltékenységet s személyes gyülöletet rejtett magában és csak azért vette fel az adiaphorista, majorista stb. elnevezéseket, hogy ne kelljen valamennyit közös elnevezéssel a krisztusi szeretet, az igaz kereszténység ellenségeinek mondani.[1] Ez állandó tudáshatalmi versengés legsajnálatosabb pusztítást kétségtelenül az ifjú theologusok soraiban végzett. Crucigerus szomorúan irta: „Születik nálunk a hittudós, mint a gomba!“ A protestáns elkeseredésnek mily nagy foka tudhatta kiváltani e lesujtó nyilatkozatot. Csoda-e, ha ily körülmények s a világ örökre elmulásának akkor napirenden levő gondolata kivánatossá tették Melanchtonra nézve a halált? Nehány jó barát könnyehullása, minden rendkivülit különös érdekkel körülzsongó kisvárosi érdeklődés jelölték 1560 április 19-én „Praeceptor Germaniae“ halálát. Azok közt, kik a távolban is legőszintébben megsiratták néhai való jó Fülöp mestert, első volt Kálvin. Nem ismerjük a sorokat, melyekben barátja halálát elsiratta, azonban a veszteségen érzett nagy fájdalma még egy év mulva is ily megható nyilatkozatot váltott ki tőle: „Téged szólítlak Filep barátom, ki közülünk Isten udvarában Krisztus mellé költöztél. Óh, hányszor mondád, fáradtan, csüggedő reménynyel borulva keblemre: ha én e dobogó sziven halhatnék meg! Mennyiszer vigasztaltalak, kérvén drága éltednek még hosszú munkaidőt, — hiszen a hivők zajgó táborában oly nagy szükség volt a te jóságos szeretetedre, elnéző feddésedre“.[2]

[1] *Nisard:* A renaissance és a reformatio, Bpest. 1875, 442 l.

[2] *Stähelin:* Johannes Calvinus, I. 253—254 l.

Bezzeg más volt Németország gyásza! A frankfurti gyülésnek (1558) Melanchton által készített egyeztető végzései ellen Frigyes herczeg 1559-ben „weimari confutatio“ czimen választ iratott theologusaival. E confutatio egyoldalúságaira a filippisták nevében Strigel Victorin mutatott rá. Bátor fölszólalását a herczeg fogsággal sujtotta, honnan csak Melanchton halála után, tehát csak 1560 közepén szabadult ki. Az alkalmat felhasználandó, Flacius augusztus folyamán Weimarban vitára hivta Strigelt. Ez a theologus akribia ma semmi értékkel nem bir, gyakorlati következménye azonban akkor nagy volt: az előkelőbb egyetemeket a kryptokálvinista iránytól az orthodox lutheránizmus dogmáihaz csatolta. Az orthodox párt vezetősége főleg Jenában és Leipzigban lakott, a keresztényies egység érdekében egyezkedni akarók kevés számmal Wittenbergben, inkább Svájczban tartózkodtak. Ezek hitük foglalatjául még ez évben Corpus doctrinae christianae czimmel gyüjteményes munkát adtak ki; az ellenpártiak röpiratokkal védekeztek. Ez elszakadásról találóan jegyezte meg Stähelin, hogy a nem római katholikus kereszténység itt a theologusok és a hivők felekezetére oszlott. Ez elnevezést a valóság is igazolta, mert a „lutheránusok“ pártjával szemben a többiek nem sakramentáriusoknak, filippistáknak vagy kálvinistáknak nevezték magukat, hanem „református kereszténveknek“.[1] A reformáczió eredeti czélgondolata: a restitutio Christianismi annak a reformátornak sirján hajtott először virágokat, a ki nyolcz évvel ezelőtt elsőül üdvözölte Kálvint Serveto megégettetése alkalmából.

Emlékezünk, hogy Dávid Ferenczék is református kereszténveknek nevezték magukat nemrégen.

János Zsigmond a meggyesi zsinatról hozzájuttatott felebbezéseket elintézendő, azokat a novemberi partialis elé vitte Kolozsvárra. Azonban a felgyülemlett politikai veszedelmek nem engedték, hogy a vallásügygyel hosszasan foglalkozzanak. Ferdinánd, miután a fejedelem követőitől nem tudta Erdélyt saját birtokául elkövetelni, felhagyott a további békés tárgyalásokkal s ha meg is vetette Castaldonak azon ajánlatát, hogy e területet orgyilkosságok megejtésével szerezze vissza: mohón kapott

[1] *Stähelin:* Johannes Calvinus, II. 232—233 l.

Forgách Ferencz propositioján. Forgách azt javasolta, hogy Ferdinánd segitsen vajdai méltóságra emelni Heraklides Jakabot, ezt a krétai származású kalandort; Heraklides aztán szépszerével elfoglalja Erdélyt. Ugy is lett. Heraklides 8000 forinttal s a további segedelem megigérésével távozott. Lasky és Zay sereget toboroztak számára s a spanyolokból és magyarokból álló zsoldos hadat Székely Antal vezetésével útnak indították. Majd az erdélyi urak áttéritéséhez fogtak. Heraklides még nem foglalta el trónját, Balassa Menyhért és Patócsy nem esküdtek hűséget Ferdinándnak, midőn a legelsőül áttéritett Majláth Gábor az udvari zenemesterrel meg akarta gyilkoltatni a fejedelmet. E galád merénylet kudarczot vallott, de a rendeket annyira felizgatá, hogy az immár közszájon forgó veszedelmek ellen a novemberi részleges gyülés hadfelkelést hirdetett. Az elkeseredést növelendő, a portai követ azt ujságolta, hogy a szultán a kalandort hiveivel — köztük Sommer Jánossal — egyetemben kegyébe fogadta. Heraklides egy nappal hamarább vette kézhez a török dárdát, a kitüntetés e jelvényét, hogysem János Zsigmond hivei hadfölkelést hirdetni Kolozsvárra gyültek. Az ügyek ilyen állapota érthetővé teszi azt a közbeleegyezést, hogy a vallásügyeket egy erre a czélra összeválogatott rendi bizottság a jövő év februárjában zsinaton elintézze.

Az újév a politika s a hitvallás dolgainak intézőit fölizgult várakozásban találta. Balassa Menyhért január 2-án nyiltan elpártolt s ezzel a régóta palástolt pártoskodás nyilt harczot provokált. Az első haditény győzelem volt, ha győzelemnek lehet nevezni egy sok halottal boritott csatatér siri csöndjét. Balassa, Zay és Báthory Miklós nagy sereggel közeledtek elfoglalt váraik visszavételére. Mig eként borult az ég nyugat felől, Erdély keleti szélein a székely forrongás annyira lángra lobbant, hogy Báthory András január 27-én bizton irhatta Miksának: „A székelyek roppant adók által elnyomatván, kevés fáradsággal megnyerhetők".

E zavaros napokban ült össze a meggyesi zsinat 1561 február 6-án. Elsőül Dávidék terjesztették elő 15 pontból álló Confessiojukat, mit Heblerék több napon át igyekeztek megczáfolni s mikor vállalkozásuk kudarczot vallott, a lutheristák előadója hitczikkjeik 14 pontját a szószékből kihirdette s hogy ez edicatio érvényesebb legyen, minden pappal aláiratta. Az

orthodox lutheránusok confessioja ezuttal is sértő hangú volt; Dávid s Mélius épp úgy nem kiméltettek a nyilt vagy burkolt gúnytól, mint nem Kolozsvár vagy Debreczen. Azonban a Habsburg uralom kezdetében elbizakodott szászok ezuttal is csalódtak. Ha a hadadi (márcz. 4.) csata a fejedelmi sereg teljes vereségével is végződött, a félrevezetett porta, rájövén Ferdinánd alattomosságára, a budai basát s a füleki szandzsákbéget a már nagyon megnőtt Balassák letörésére s igy az erdélyi zavarok lecsöndesitésére inditotta. A fölmentés szerencsével járt s a fejedelemnek nem maradt egyéb dolga, mint a lázongó székelyekkel elbánni. Miután előbb harcztéren vérükben elmarasztalá a hütleneket, a junius 20-iki segesvári gyülésen törvényesítteti megtorló intézkedéseit. A főranguak közül többen börtönbe vettettek, az alsóbb ranguak megcsonkíttattak vagy karóba huzattak, a köznép pedig elveszté kiváltságait, adó és tizedfizetésre köteleztetett.

János Zsigmond birodalmában tehát újra béke honolt. Mert a meggyesi sikertelen vitatkozást az elnöklő rendek azzal zárták be, hogy mindkét párt foglalja végérvényüleg irásba ő hitét, a fejedelem e confessiokat majd elküldi megbirálás végett a jelesebb német egyetemeknek.

Természetesnek találjuk az elnökségnek ezt a határozatát, a vitatkozás annyira elméleti téren folyt, hogy az őszinte igazságérzet joggal utalta a felülbirálás illetékességét szakemberek elé. Azonban azt is el kell ismernünk, hogy a kivánalom — tételekbe foglalni hitüket — nem kis munkát rótt a vitatkozókra. Eddig elég volt, ha hitrendszerük egyes részeit taglalják; 1559-ben a vásárhelyi zsinat tisztán az urvacsorát vizsgálta, 1560-ban a meggyesi zsinat Krisztusnak kettős természetét elemezte. Most csupán ennyi nem lehetett elég; egész hitrendszerüket össze kellett foglalniok. A feladat nagy meggondolást igényelt; nem csupán azért, mert saját igazságuk forgott koczkán, hanem mivel érezték, hogy e munkájuk a magyar egyház megalapozása vagy sirjának megásása lesz. Dávid Ferencz 1561 tavaszán Kolozsváron generalis zsinatot hivott össze s nem csupán a szükebb értelemben vett erdélyi „református keresztény“ papokat invitálta meg, hanem Felső-Magyarország s az Alföld lelkészeit is. E gyülés elnöke Kopácsi István sárospataki tanár volt. A tárgysorozatban először a már meg-

levő confessiokat vizsgálták felül. Az urvacsoráról a marosvásárhelyi végzés igy szólt: „Krisztus testében és vérében a hit által részesülünk, mely részesülés nem testi, hanem lelki, minthogy a hit, mely azt veszi, a léleké, nem pedig a testé; a jók is, miket az urvacsora nyujt, mennyei és lelki jók". Krisztusról a meggyesi zsinat értelmében vallják, hogy ő kezdetben valóságos ember volt, emberré született, mint ember élt, szenvedett s halt meg; halálából föltámadván, isteni természetet vett magára s mint ilyen, a mennyországban Isten jobbján foglalta el örök helyét, a földön csak lelke és istensége által munkál. Következőleg az urvacsorában is csak lelkével, azaz istenségével van jelen. Új rész volt confessiojukban a praedestinatio befoglalása, mert a dogmatikának ez a része különösebben még egyszer sem került előtérbe. Általánosságban azonban ismerték, hiszen Augustinus, Huss, Wicleff, Wald, majd Luther s Zwingli is tanitották, ha nem is elég pontosan meghatározott alakban. Egyelőre aligha megütköztek rajta. A praedestinatio a bűnösség felfogásának egyik cardinalis tételén alapszik: Ha az ember annyira bűnös, hogy csak Krisztus tudhatta megváltani, saját maga nem, Krisztus azonban tényleg megváltotta az emberiség bűneit, igen természetes, hogy minden ember, ki a Krisztus halála, helyesebben — a megváltás után születik, még mielőtt bármit cselekedett volna, már részesült a kegyelemben. Ennélfogva Krisztus halála által az emberiség Istennek, mint teremtőnek, föltétlen hatalmába került. Ám a teremtő jól tudja, hogy az általa teremtett lelkek minő tulajdonsággal vannak megáldva, következőleg a teremtés első momentumakor bizonyos a felől, hogy ki fog jót és ki fog rosszat cselekedni világi életében. A megszületendő gyermek már a fogamzáskor el van rendelve üdvezülni vagy elkárhozni. A bűn és bűnbocsánatról való lutheri és filippista tanitás többékevésbbé természetesnek találhatta Kálvinnak e fejtegetését. Majd látni fogjuk, mint esik el maga-magától az előre elrendeltségnek e tanitása a Krisztusról való nézetek módosulásával.

Mondottuk, hogy a meggyesi zsinat elnöksége elhatározta külföldre küldeni e tételeket. A megoldásnak e módozatát mindkét párt örömmel fogadta, a hely megválasztására azonban Dávidék megjegyezték, hogy ők nem az orthodox lutheránus Wittenberget, hanem a reformált Genfet ismerik el jogos itélő

forumul. E kijelentéshez alkalmazkodni annyi lett volna, mint semmit sem tenni, minthogy Genf és Wittenberg a köztudat szerint is éles ellentétben volt a dogmákat illetőleg. A confessiokat csak a németországi egyetemeknek küldötték el. E tény, valamint az, hogy az előreláthatólag hosszabb ideig tartó vitatkozásokon a távolabb vidékeken lakó papoknak képviselet útján való részvétele biztositva legyen, az alföldi lelkészeket arra inditotta, hogy külön püspökség alatt szervezkedjenek. Superintendenssül még ez év őszén Melius Juhász Pétert választották meg. E választásnak, illetőleg az általa megnyilvánult tömörülésnek más okai is voltak. Egyik a török mozgolódás. „A dühös török helységünkbe betört és megakasztotta munkálkodásunkat" — irja ez időben Melius. „A ti várostok és respublicatok ez mostani időben minden hatalmasoknak mely igen lábotok alatt vagyon és mely igen s mennyi felől való sok inségekkel nyomorgattatik" — tette hozzá Huszár Gál kassai pap. Másik Arany Tamás arianismusa volt. Arany szemben Melius és Dávid hitével azt hirdette, hogy Krisztus nem Isten s ennek bizonyitására ismételte Stancaro tételeit; hogy a bűn létezésének Isten az oka, mivel minden a mi van és történik, Isten akaratából van és történik. Mind e bajokat túlhaladta az a veszedelem, mely előjeleiben régóta mutatkozott s most már a maga valóságában is látható lett: a római katholikus reactio.

A Luther támasztotta s azóta állandóan fejlődő protestantismus idő haladtával létében kezdette veszélyeztetni a római katholikus egyházat. A mysticismust észszerübb hit, a vagyongazdagságot apostoli egyszerüség, a sok-sok papi rendfokozatot az egyenlő szolgálatú papság váltotta fel. Ám, csak kevés helyen vették észre, hogy a római egyház létezhetésének főereje alkotmánytényezői szerepében gyökerezik s ha a mohácsi vész sirba döntötte is a klerus szine-javát, a papok hiánya még nem egyszersmind az egyház vesztét jelentette. Erdély a reformatioval egyszerre alakult önálló nemzeti fejedelemséggé, következőleg alkotmánya is akként módosult, hogy a papság mint rend nem kapott szerepet a politikában. Azonban Magyarországon, illetve a királyi területeken az eredeti magyar alkotmány volt érvényben. A mikor tehát a pápai szervezet megtette első intézkedését régi hatalmának visszaszerzésére, legfőképpen e biztositott jogokat vette igénybe. Könnyü volt ezt tennie, hiszen

I. Ferdimánd volt az, ki Bécsben 1551-ben megteremtette a jezsuita kollegiumot, ő vitte e térítő szerzetrendet 1556-ban az osztrák tartományokon keresztül Prágába s ő segitette Magyarországba is. Hazánkban az uralkodói intentionak legkészségesebb, egyben legállhatatosabb végrehajtója Oláh Miklós primás, esztergomi érsek volt. Vele kezdődik a római katholikus reactio. 1560 április 10.-én Ferdinándtól parancsot eszközölt ki, mely szerint mindazon egyházi javak, melyeket az urakodó bármi czimen, bármely világi személynek adományozott, azonnal adassanak vissza eredeti tulajdonosának, az egyháznak. Ez volt a hatalmi harcz ultimatuma. Sorra következtek a riadók is. 13 nap mulva Nagyszombatban zsinatot tartott, melyen egyházuk törvényes hitelveit olvastatta fel. Még az év folyamán pedig ugyan e városban épületet készittetett, melybe 1561 elején Bécsből érkezett jezsuitákat szállásolt. Mikor ennyivel elkészült, újabb rendeletet adatott ki az uralkodóval, a mely a császári és királyi hadseregben szolgáló protestáns hitű katonákat visszakényszeríti a római egyházba. Ez utóbbi rendelet érthető módon ellenkezést szült. Eger völgye nyilt lázadást helyezett kilátásba. Oláh kapott az alkalmon s a protestans papokat az uralkodói tekintély ellen lázitókul, a vonakodókat pedig lázadókul bevádolta Ferdinándnál. A reá következő császári rendelet ellen védekezni összegyült az egész protestans papság. Három helyen tartottak ez ügyben zsinatot s elhatározták, hogy hitelveiket, részletes pontossággal kifejtve, elküldik a felséges uralkodónak, hadd lássa, hogy az ő hitszövetségük nem rebellio, összeesküvést tervezni nincs szándékukban, pusztán evangeliumi igaz hitük ápolása végett tömörültek. Az alföldi papság Melius és Szegedi Gergely elnöklésével Debreczenben, az erdélyiek Dávid Ferenczczel és Czeglédi Györgygyel élükön Nagyváradon tanácskoztak. Végzéseiket Melius, Czeglédi és Szegedi könyvalakban kinyomtatták s az egyik formatumot „az egész lovas és gyalog sereg s Eger városának nemes és nem nemes lakóssága“ nevében készített Előbeszéddel ellátva, Confessio Catholica czimen Ferdinándnak küldötték. A másik formatum, a Dereczeni Hitvallás, a magyarországi kálvinista egyháznak lett első szervező irata.

János Zsigmond nem szivesen látta a kálvinista felekezet erősödését; birodalmának csak imént szerzett belső békéjét a vallásforrongás bizonyára meg fogja zavarni, ha nem gondos-

kodik annak kellő időben való elfojtásáról. Ezért, a midőn a Csáky Mihály által ajánlott egyetemeknek megküldötte, egyszersmind levelet iratott a szász választófejedelemnek. E levél, ha különben kétség fért volna az egyetemek nézetéhez, „az átkos sakramentariusok"-ról szóló kifejezésével félreérthetetlenül megmutatta, minők legyenek a válaszok. 1562 elején érkeztek meg a német egyetemek válaszai. Nem is annyira válaszok, mint inkább kérő levelek a fejedelemhez s Csákyhoz, hogy vegyék pártfogásba az egyedüli igaz lutheránus egyházat. Márczius 8-án Szebenben publikáltattak a levelek az ágostai Confessio s több symbolikus könyv idevágó részével. Miután itt Heblerék állításaikat újból felülvizsgálták, kijelentették: „e hitczikkektől el nem távoznak soha". Mindezek ellenére — irja Haner — a lutheranus vallásról sok székely és magyar ment át Kálvin hitére. A fejedelem november 22.-ki rendeletének bizonysága szerint pedig: a szász eccléssiak közül is némelyek a wittenbergi egyháznak eddig Erdélyben is hiven és botrány nélkül megtartott tanait és szertartásait újakkal cserélték fel.

Lehetetlen észre nem vennünk azt a sietős munkát, melylyel Melius és Dávid a magyarországi és erdélyi kálvinista egyházat felépiteni igyekezett. Melius inditványára a felsőmagyarországi lelkészek még ez év végén Tarczalon gyülekeztek s miután maguk is megszövegezték hitvallásukat, kijelentették, hogy Bezának Genfi Vallástételét, melyet Melius éppen az imént forditott magyarra, egész terjedelmében elfogadják. Az új év első napjaiban Dávid Ferencz hivott össze Tordára egyetemes zsinatot. Dávidnak nagy oka volt tömöriteni hiveit s azok támogatásáról, hüségéről föltétlen bizonyosságot szerezni. Hiszen a mióta kálvinista lett, kiesett a fejedelem s kanczellárja kegyéből. Láttuk, hogy Csáky Mihály s az akkor még trónörökös János Zsigmond pártfogása juttatta a magyar hitű lutheristák vezetőjévé, nemcsak, de oly jelentős politikai párt iránytadó tényezőjévé, mely hivatva volt Izabella szász-német-barát politikáját megtörni. Küldetésében sikerrel járt el: superintendenség lett jutalma. Később újra politikai s társadalmi körülmények, noha most már theologiai speculatiokkal átszőve, vezették a sakramentáriusok közé. Csáky s a fejedelmi udvar más kiválóságai, a lutheri hitnek buzgó őrei, rosszalásukat fejezték ki e hitfelekezet-változtatáson. Ez más szóval annyit is

jelentett, hogy többé nem fogják támogatni törekvéseiben. Dávidnak s vele együtt barátainak éreznie kellett e magukrahagyottságot. Bár előbb kezdett munkához s tulajdonképpen az ő személyében összpontosultak a reformmozgalom összes ágai, attól a perctől kezdve, hogy Balassa Menyhért 1562 január elején Ferdinándhoz pártolt s ez által a tiszai részek — saját nyomoruságukra ugyan — némiképpen kiszabadultak a fejedelem közvetlen hatalmi köréből: Melius lett a kálvinista protestánsok vezetője. Noha a hitújításra nézve e helyzet nem jelentett veszedelmet, Dávidot ambitioja joggal ösztönözte újólag vezetőtekintély szerzésre. Az 1563. január elején Tordán összegyült congregatio tehát nem csupán a reformátusoknak, de magának Dávidnak is személyes ügye volt. Ez magyarázza meg annak messze kiható fontosságát. Haner följegyezte, hogy minden addigi s azutáni zsinat között a tordai alkalmával esett legnagyobb csapás a Luthert követőkön Erdélyben. Hatása nem kerülte el János Zsigmondot sem, ki ha egyelőre nem is ment tovább, de április 27-én Brassóban lutheri értelemben vett — most először — urvacsorát s további rokonszenvének biztos jelt adandó, ugyane napon Alesius Dénest udvari papjául nevezte ki, április végén vagy május elején pedig már mint az erdélyi ekklézsiák superintendensét jutalmazza meg adománylevelével. Mennyi része volt Dávidnak a fejedelem áttérítésében, azt a mondottak miatt bajos megállapitanunk; valószinű, hogy Csáky Mihályé az érdem nagy része. Érdem? Hát ehhez sok szó férhet. Emlékezünk, hogy Izabella élete utolsó idejében tárgyalásokat kezdett Ferdinánddal, melyek czélja egyfelől Erdélynek császári-királyi kézbe juttatása s ez által — remélhetőleg — állandó béke biztositása, másfelől János Zsigmondnak Habsburg-lány megszerzése volt. A tárgyalásoknak — melyeket Izabella halála miatt fia fejezett be — akkor lett annyi eredménye, hogy nehány hónapra fegyverszünetet kötöttek s kölcsönösen megengedték, hogy az erdélyi kalmárok a bécsiekkel háboritatlanul kereskedhessenek. A végső czél megvalósitását azonban a fejedelemnek Ferdinánd előtt tulzottnak látszó követelései, mint a király czim, no meg a feleség kérés, gátolták. A megindított actiot Balassa és Heraklides fondorlatai ugyan egy időre megszakították s úgy tünt fel, mintha Ferdinánd többé nem szorulna egyezkedésre, mert hatalma a hozzápárto-

lások által napról-napra növekedett; azonban a török közbelépése mindent visszaterelt a régi útra. S a mikor a Ferdinánddal kötött hadadi fegyverszünet után (1562 ápr. 12) János Zsigmondnak sikerült a lázadó székelyeket leverni s diplomácziai úton Heraklides bukását előkésziteni, Ferdinánd is átlátta, hogy legjobb lesz, ha Erdélynek birodalmához csatolását békés megegyezés által kisérti meg.

A szándék megvalósitását egyenesen a végső czélon kezdeni a török miatt lehetetlen volt. Ezért először a határkiigazitások kerültek sorra, a mit nyolcz évre szóló békekötés előzött meg, majd a junius 6—13-ig tartó tordai országgyülésnek az az óhajtása követett, vajha a már 1559-ben tervezett házasság megvalósulása által János Zsigmondnak sikerülne rokoni kötelékbe lépni Ferdinánddal. Eképpen a császár s a fejedelem egyszerre kezdettek a békességhez: csakhogy czéljaik között némi eltérések voltak. János Zsigmond kezdetben egészen elfogadta anyja tervét, mely szerint azért, hogy véget vessen az örökös háborúskodásnak, hajlandó elismerni a Habsburg protektorátust; hogy pedig ez az ő személyére ne jelenthessen valamelyes degradatiot, biztositékul házasság útján tagja akar lenni az uralkodó dynastiának. Most azonban oda módositotta tervét — s itt nincs okunk kétségbe vonni a rendek fölfogásának megnyilatkozását —, hogy nem mond le atyai birtok- s hatalomörökségéről, ellenkezőleg, mint király, tehát mint egyenlő fél áll Ferdinánd elé; azt akarja, hogy birodalmának az utóbbi időben megcsorbult határai eredeti épségükbe állittassanak vissza, ő Magyarország választott királyául ismertessék el s végül, hogy Habsburg lányt kapjon feleségül. Alig fogalmazták meg e kivánságokat, somlyói Báthory István ünnepélyes követség élén Bécsbe vitte azokat. A deputatio vezetője diplomatikusan volt megválasztva. Báthory éppen 30 éves, vagyonánál s rokoni összeköttetéseinél fogva egyik legtekintélyesebb tanácsúr volt Erdélyben, eddigelé lehetőleg semmiféle ügyben nem exponálta magát, tehát pártállása miatt nem lehetett neheztelni reá, mindenekfölött pedig buzgó római hitű, ki saját későbbi nyilatkozatai szerint mindenkor fájdalommal látta ősei egyházának romlását. Valóban, nem rajta mult, hogy küldetése sikertelen maradt. Az elvi ellentétekre fönnebb utaltunk, most csak azt emlitjük meg, hogy Báthory elindulása napján vagy azelőtt

valamivel, de még az országgyülésen a székelyek közt levő római katholikus és protestáns egyenetlenségek megszüntetése végett elrendelték, hogy mindenik felekezet szabadon gyakorolja a maga vallását; minthogy pedig templom csak egy volt, meghatározták, hogy midőn az egyik felekezet istentiszteletet tart, azt várja meg a másik s csak ha ez elhagyta az egyházat, akkor menjen be a másik fél. János Zsigmond rosszul számitott, ha azt hitte, hogy Ferdinánd mit sem tud Erdély házi ügyeiről, milyennek első sorban a vallásügyet tekintették; nem volt kevésbbé hibás számitás az sem, hogy ha Ferdinánd értesül a fejedelem protestáns hitéről s a protestánsoknak adott újabb és újabb kedvezésekről, azért feleségül adja valamelyik leányát János Zsigmondhoz. Báthory előre láthatta a nehézségeket, vagy ha nem, hát Bécsbe való érkezése után biztosan meggyőződhetett azokról. Nem is késett gyors futárral értesiteni a fejedelmet. Erdélyben nagy megütközést keltett a kudarcz hire, Báthory ügyetlenségének tulajdonitottak mindent. Ezért a milyen hamar csak lehetett, útnak inditották az alig nehány hónap óta Erdélyben tartózkodó Blandratát, hadd igazitsa helyre a jószándékot. Hiszen világlátott ember, sok nyelven tud beszélni, mindenhez ért s ezenfelül hajlékony modorú. Azonban utasitásul adták, hogy Báthory tekintélyének megóvása végett inkább tanácsokkal szolgáljon s ellenőrizze a pertraktákat, mint maga is belevegyüljön. Csakhogy itt megint megbicsaklott a rendek számitása: a császár nem ért rá az ő dolgukkal foglalkozni, mert sokkal fontosabb teendő várta. Ferdinánd, erejét hanyatlani érezvén, még életében rendezni akarta a trónutódlást s ezért 1563 szept. 7-én fiát, Miksát, Pozsonyban magyar királylyá koronáztatta. Az ünnepség előkészítése minden idejét lefoglalta; gondosságában annyira kicsinyeskedő volt, hogy „a követelőző fejedelem követét" mint nem föltétlen alattvalót, nem bocsáttatta a koronázáshoz s Báthorynak Nagyszombatban kellett várakoznia. Nem tudjuk, vajjon kinek az utasitására vagy tanácsára választotta Báthory éppen e várost, de úgy tetszik, Oláh Miklós meghivása s Báthorynak személyes vonzalma a római katholikus egyház legújabb magyar telepitvényéhez, a jezsuitákhoz, e dologban figyelmet érdemlő körülmény. A koronázás után sor került az erdélyi ügyekre is, most már több kedvező jel között. Hiszen Ferdinánd immár csak fél hatalommal egyezkedhetett, a másik

úr ez ügyben az új magyar király, Miksa volt, kinek protestáns érzelmei köztudomásuak valának. Az egyezkedés eredménynyel járt s a következő pontokban állapodtak meg: János Zsigmond a királyin kivül azt a czimet használhatja, a melyik tetszik; övé Magyarország a Tiszáig s feleségül kapja Ferdinánd legkisebbik lányát, Johannát. A követek erre haza távoztak. A megelőzőleg kapott rosz hirek után e siker jóleső érzéssel töltötte el a fejedelmet, ki nem is késett érette Báthorynak is, de főképpen Blandratának hálaját, elismerését kifejezni.

. . . Az eseményeket saját czéljaira bölcsen felhasználni tudó Blandrata igy lett Báthory Istvánnak barátja s a fejedelemnek grata personaja . . .

János Zsigmond az 1564. jan. 2—26-iki segesvári országgyülésen adta a rendek tudomására Báthory és Blandrata küldetésének eredményét. A rendek nagy örömmel fogadták a hallottakat, hiszen már mind belefáradtak a harczba. Igaz, nagy jelentőségü ténynek látszott előttük is az önálló és független Erdély sértetlen megóvása, de hát mit ért mindez, ha a vetéseket mindig a hadak taposták le, ha eső helyett magyar vér áztatta a földet, ha szabadságukra büszke féltékenységükben valamennyiüknek el kell pusztulniok . . . Békés Gáspár tervében elméletileg ugyan semmi kivetni való nem volt, de a gyakorlati megvalósításnak — Erdélyt egyesiteni északkeleti Magyarországgal, melyet a nagyváradi béke 1538-ban Szapolyai Jánosnak juttatott — két nagy akadálya vala: egyik a magyarországi urak örökös villongása, róluk sohasem lehetett tudni, valójában kinek a hivei; a másik a Habsburgoknak az övéknél kétségtelenül nagyobb ereje. A körülményeket higgadtan megfontoló politikus tehát nem akarhatta Magyarországot Erdély supremátiája alatt egyesiteni. Mihelyt erről kétségtelen bizonyossággal meggyőződött, Békés Gáspár lett leghűbb ápolója a Ferdinánddal való kiegyezés szándékának. Kora — ekkor 44 éves volt —, Petrovics után örökölt nagy vagyona, személyes tulajdonságai őt avatták az egyezkedő politikai párt vezérévé s csakugyan azt látjuk, hogy mihelyt a béke gondolata felszinre került, ő állandóan mellette volt. Ez emelte őt Erdély leghatalmasabb urává és ez sujtotta porba le . . .

(Folytatása következik.)

Dr. Borbély István.

Dávid Ferencz emléke.

(Óda.)[1]

Élet a sorsom. Millió csatornán
Arany sugárba', vérbe' áradó;
Jövőre múltra üdvöt-álmot szórván,
A pillanatban örökkévaló.
S mit századoknak vél a törpe ember,
— A földi pályát futva türelemmel —
Csak lábaimnak egy-egy nyomdoka:
Rövidke nappal, hosszú éjszaka.

Ébredj, fiam! — Az ősök pitvarából
Siess útadra, mint egy férfiú;
A hajnal-égen üstökös világol . . .
Siess! — a földön dúl a háború.
Egyik kezedben villogtatva kardod,
Másikba' meg az olajágot tartod.
Illik terád e hősi vértezet:
Dicsőség-haszon? — mit is kérdezed!

Isten nevében! — törj előre, bátran:
Az ő Igéje zengjen ajkadon,
És gyujts világot, szerte a hazában,
A bemohosult omladékokon.
Isten nevében! — tettre kész a szándék —
Jutalma: drága, mennyei ajándék,
A hit — szivünkkel a mely egybeforrt,
A mely örömbe'-búba', ránk hajolt.

[1] Elmondta szerző Déva várában, az 1910 augustus 23.-án tartott emlékünnepélyen.

Még arczodon ég a jó anya csókja,
És kebleden már óriás sejtelem
Viharzik át . . . küzd — egymást ostromolja
Hit és tudás: üdvösség-kegyelem . . .
És napnyugatnak új világa mellett,
Bús csontmezőket új életre keltett
A Szent Igazság martyr-ünnepén
Lobogó lángod, izzó fáklyafény!

— Temetve zordon századok szivében,
Ah! mily sokáig szenvedett, szegény . . .
Hogy újra támad, szűzi köntösében,
Ki hitte volna: alig volt remény . . .
Kő ez a szív, kő — szikla a boltozatja;
Mint a Molochnak, tenger áldozatja;
És ereiben megdermedt a vér —
Átka visszaszáll: önfejére tér.

Mi zúg az éjben, tompán dübörögve?
Tán a menny dörög . . . Tán a föld remeg . .
Nem — nem! — Ujjongva láncát összetörte
A hitszabadság, lelkiismeret.
„Ébredjetek!“ — „Az Úr az igaz Isten!“ —
Illyés máglyája kigyúl bérczeinken,
És egybeolvad kunyhó, palota;
És — „Egy az Isten!“ — zengi tábora.

Te vagy, te voltál táborunk vezére,
Sasmódra szállva, mint a gondolat;
Te vagy, te voltál lelkünk szemefénye,
Virrasztva értünk — híven — egymagad.
Tiéd ez oltár, szívek sóhajából,
Glóriás galy a töviskoronából;
Lobogó lángja izzó fáklyafény,
Nem hamvadó mécs kripták éjjelén.

— A gyermek-ifjút, lassan ébredezve,
E láng tüzelte, marta szilajan;
E láng a férfit vitte kínkeresztre . . .
Világa volt e vár odúiban.

Szemenként, e láng olvasztá bilincsed;
S a rabbilincs bár összes földi kincsed:
Mit halhatatlan lelked rajta nyert,
Megér száz halált, százszor-százezert.

Élet a sorsom. Millió csatornán
Arany sugárba', vérbe' áradó;
Jövőre-multra üdvöt-álmot szórván,
A pillanatban örökkévaló.
— Föl! . . . Diadalt ül, győz az igaz ember
Magasba vivó, szárnyas szerelemmel;
Csillag az égen egy-egy nyomdoka . . .
Hol ő világit: nincs ott éjszaka.

JÓZAN MIKLÓS.

Dávid Ferencz.

(Iskolai évet megnyitó beszéd.)

Két héttel ezelőtt ünnepelte meg az unitárius egyház alapitójának és első püspökének, Dávid Ferenczneк születése 400. dik évfordulóját. Gyönyörű, harmonikus és fölemelő volt az ünnepély, gazdag, biztató és reményeket keltő mozzanatokban. Az ilyen alkalmak az egyházak történelmében korszakos fordulókká válhatnak; kezdő forrásaivá olyan fejlődéseknek, a melyek a hitélet megújulását, a reményevesztett lelkek lendülését, az igazság és szeretet kutatásának új útjait jelölik. Az ünneplő sereg visszatekint a multba, megállapitja a haladás, vagy talán a visszafejlődés mértékét, magára eszmél, összeméri erejét és tulajdonságait azokéval, a kik más útakon keresik az igazságot és boldogulást s ez elmélkedésből új megismerések, új akarati elhatározások, új czélkitűzések származnak, melyek újabb és helyesebb törekvéseket inditanak útba. Reám ilyen megerősítő, sőt önérzetet sugaló hatással voltak azok a mozzanatok, melyekben a négy napig tartó ünnep bővölködött.

Ezt az évet az unitárius közfelfogás az unitáriusok „nagy esztendejének“ nevezte. De e nevet csak akkor fogjuk méltán viselhetni, ha ez események lefolyását nyitott szemmel nézzük, észrevesszük azokban nem csak erényeinket, hanem hibáinkat is, ha beengedjük lelkünkbe az igaz megismerés sugarait s a jóra való elhatározás és törekvés magvai kelnek ki lelkünkből.

Ezért végtelenül sajnálom, hogy az ünnep oly időre esett, mikor ti, kedves ifjak, nem lehettetek itt. Mert meg vagyok győződve, hogy sokan közületek gazdag benyomásokkal, erős elhatározásokkal, vallásunkhoz való szilárd ragaszkodással távoztatok volna az ünnepélyről.

De ha nem lehettetek jelen az ünnepélyen, foglalkozzunk ez órában, az iskolai év első órájában Dávid Ferencz sorsával, idézzük fel emlékét annak a nagy reformátornak, a ki hosszú időn keresztül

elfeledten feküdt jeltelen sirjában, de a kinek a jelen s bizton hiszem, hogy a jövő még inkább — habár lassan is — elhozza az elismerés, a hódolat koszorúját.

Dávid Ferencz élete történetéről egy részetek már hallott és tanult, más részetek idővel fog tanulni róla. Azért az ő külső élete történetét csak röviden érintem.

Dávid Ferencz ifjúsága a 16. sz. elejére esik; abba a korba, mikor a humanismus és renaissance hatása alatt fejlődött elmék, megunva az egyház által rájuk erőszakolt szellemi vesztegzár átkos jármát, tisztább és igazabb eszmék és gondolatok után áhítoztak, mikor megcsömörölve az egyház lélekbénitó tanitásától, tudatára ébredtek az emberi gondolat szabadságának, az elme kutatási és vizsgálódási jogának. Ez a kor az addig lekötözve, lebilincselve tartott emberi szellem felszabaditása, a lélek igazság után sóvárgásának, az emberi elme forradalmának kora volt. A nyugatról behozott tisztultabb vallási nézetek és gondolatok a megváltás erejével fogták meg a lelkeket. Olyan egyetemes, olyan általános volt a lelkeknek ez a forrongása, a minőt csak világtörténelmi nagy események, korszakos fordulók hoznak magukkal. Volt valami a kor levegőjében, a mi meghóditotta, magával ragadta az embereket.

A forrongás ez általános áramlatába kerül bele Dávid Ferencz lelke. Külföldre megy tanulmányai befejezése czéljából, Wittenbergbe s itt Melanchton tanitásait olyan mohó lélekkel szivja magába, mint a kiszikkadt talaj az üditő esőcseppeket. A gyulafehérvári papi iskola bemohosodott tanitása után az újitó, reformáló, biráló nézeteket hallgatni: ez egy egészen új világot tárt fel előtte, melyben a gondolatoktól tűz, élet és rombolás, perzselő hév kel életre. Fogékony lelke egészen kitárult az új tanitásra s haza térve Luther elveit hirdeti a szószékről úgy, hogy a Luthert követők nemsokára püspökükké választják. Dávid Ferencz hitjavitó munkája, mint többi nagy reformátortársaié, kezdetben csak tagadó, biráló irányú volt. Nagyobb részben abban merült ki, hogy tiltakozott az egyház hamis tanitásai és visszaélései ellen. Ehez a biráló munkához szükséges volt a szent iratoknak minél behatóbb tanulmányozása. Mennél behatóbban tanulmányozta a bibliai iratokat, annál tisztábban látta, hogy az egyház mennyire eltávolodott a bibliai kereszténység alapjától és tiszta tanitásától s annál meggyőzőbb erővel lépett fel az a megismerés, hogy reformátori munkája nem szoritkozhatik a visszaélések és hamisitások ellen való tiltakozásra,

hanem vissza kell állitani a Jézus Krisztus tanitásait a maguk eredeti tisztaságában. Ilyen állandó és fáradhatatlan tanulmányozás, ilyen elmélkedések és meggondolások végre azokhoz a tisztult és világos hitelvekhez és nézetekhez vezetik, a melyeket „unitárius vallás“ néven nevezünk és foglalunk össze. Nem részletezem, hisz lesz alkalmatok Dávid Ferencz lelkének ez evolutiójával tanulmányaitok során részletesen megismerkedni, csak éppen megemlitem, hogy psychikai kifejlődése három nagy fordulót, három fázist tüntet fel, előbb a Luther, később a Kálvin álláspontján, mig végül megtalálja saját magát, maga alatt az alkalmas talajt, melyre fölépiti a mi vallásunknak rendszerét. Dávid Ferenczet ez evolutio útjában semmi hatalom föl nem tudta tartóztatni, meg nem tudta állitani. Ő félelem és rettegés nélkül hirdeti az egyszer felismert igazságot. Nagy reformátortársai félénken és bátortalanul megálltak a megismerés fele útján; ő végig merészkedett az ismeret meredekein, végig szenvedte a nagy emberek mártiriumát és életével pecsételte meg hitvallását és meggyőződését. Ezzel fölemelkedett a nagy szellemek ama sorába, kiknek élete igazolja, hogy „qui potest mori, non potest cogi“.

Mit tanulhatunk Dávid Ferencz isteni igazságoktól napsugaras, de tövisekben és szenvedésekben is gazdag pályájából? Megtanulhatjuk azt, hogy az igazság megismerését minden földi jó és élvezet fölé kell helyeznünk s elveinkért és meggyőződésünkért, ha kell, az életet is föl kell áldoznunk. De főképp azt tanulhatjuk meg, hogy lelkünket sohasem szabad elzárnunk, hanem tárva-nyitva tartanunk új elvek, új nézetek és gondolatok befogadására; azokat elfogulatlanul és előitélet nélküli gondolkozással meg kell vizsgálnunk s ha jók, nemesek, az élet ideális átélésére alkalmasak, akkor el kell fogadnunk, lelkünk sajátjává kell tennünk.

Dávid Ferenczet nézetei változtatásáért sokan, a kik kevés jóindulattal itélik meg őt, szemrehányással illetik. Ma már bátran mellőzhetjük ezt a vádat. Az egyháztörténelem, a gondolkozó és felvilágosult emberek már rég visszautasitották s kimutatták, hogy újitás, javitás, haladás régi nézetek föladása és megváltoztatása nélkül lehetetlen. Éppen ellenkezőleg a reformatio, a protestantizmus lényege és természete abban áll, hogy a vizsgálódás, kutatás és birálat korlátlan jogaikba helyeztessenek s azokban háboritatlanul elismertessenek. Ennek a kutatásnak és birálatnak szükségképpeni következménye nagyobb, tisztább, átfogóbb igazságok megismerése

s normativ életelvekké proklamálása. A természeti tudományok rendkivüli fellendülése és fizikai, szellemi és erkölcsi életünk egész modern kialakulása és berendezettsége tisztára képtelenség volna, ha abban a szemrehányásban az igazságnak csak árnyéka is foglaltatnék. Annyira rosszakaratú, ósdi és az igazság teljes hiányával való ez a felfogás s a belőle származó szemrehányás, hogy nincs miért ezzel tovább foglalkoznom; hanem ellenkezőleg, újból hangsúlyozom s lelketekre kötöm, a mit már Pál tanitott s utána egyik leghivebb és legmegértőbb tanitványa, Dávid Ferencz, hogy „mindeneket megvizsgáljatok s a mi jó, azt tartsátok meg". Tehát fölebb, mindig fölebb, mindig tisztább, átlátszóbb, szebb, nagyobb igazságokra! Csak törekedni, mert csak a törekvés a mienk, a tiszta igazság a mindentudó Istené.

Egy másik tanulság, a mit a mi nagy reformátorunk napról-napra napsugarasabb pályája kinálva-kinál, a vallási türelem megváltó gondolata és a mi több, gyakorlata.

Az egyháztörténelem a vallási türelmetlenségnek sok gyászos és tragikus képét tárja elénk. A sok szenvedés, a kiontott vér, a fölgyújtott máglyák, a börtön bilincsei; mindezek átkos következményei annak a vallási türelmetlenségnek, mely az evangeliumi szeretet és világosság nevében akaratunk, szivünk, érzelmeink ellenére akar boldogitani. A sötétnek nevezett középkor legtöbb kegyetlensége ebből a felfogásból ered. A Dávid Ferencz százada, a vallásos szabadság classicus földjén, a mi kis Erdélyünkben termeli az új kor egyik legnagyobb, mert megváltó gondolatát, azt, hogy *mindenkit saját hite boldogit.* S e gondolat erjesztő ereje a Dávid Ferencz lelkében fogamzott meg először. A milyen egyszerünek, tisztának, magától érthetőnek látszik ez a gondolat, éppen annyi küzdelembe, véráldozatba és szenvedésbe került, mig az emberek lelkébe bevilágitott s felmelegitette. Évszázadokba került, mig a fejlettebb, előrehaladottabb országokban is elfogadásra talált. A 18. században Nagy Frigyes a franczia felvilágosultaktól nyerte ezt a legértékesebb gondolatát. S nálunk II. József, kinek mi unitáriusok nagy hálával tartozunk, a legfelvilágosultabb Habsburg, kimondotta ugyan ez elvet, de nem tudta politikai kormányzó elvvé tenni, mert hisz ismeretes, hogy bennünket felfogásunk, nézeteink, akaratunk, egész multunk s traditiónk ellenére akart boldogitani. A magyar törvényhozás könyve csak lassú lépésekben halad előre, mig ez elv belejut a Corpus Juris évkönyveibe is. És mikor jő el az az idő,

hogy ne csak az elmékbe, hanem a szivek rejtekeibe is bejusson s onnan hintse szét termékenyitő és áldást osztó melegségét?

Minő tiszta látás, minő mélyreható pillantás és a léleknek minő bátorsága kellett ahoz, hogy ez elvet — az egész világ ellenkező gyakorlata daczára — kimondják, törvénykönyvbe iktassák, mikor még csak alig egy félszázaddal azelőtt került bele ugyancsak a Corpus Jurisba az a sötét türelmetlenségtől izzó mondat, hogy „lutherani comburantur". Mennyi rábeszélés, a lelkeknek minő átható megdolgozása volt szükséges ahoz, hogy az országgyűléssel — legellentétesebb nézeteket valló emberekkel — elfogadtassák. S a hová eljutott Dávid Ferencz lelkéből lelkezetten a 16. század törvényhozása, hosszú 350 esztendő mulva csak odáig tudott haladni a magyar törvényhozás, midőn a mult század közepén e gondolatot újból szentesitette. Tehát irányt jelölt hosszú időkre előre s mi csak most jutottunk az általa kiküzdött és elért magaslatra.

Teljék el lelkünk hálával e nagy szellem iránt s tegyünk fogadást, hogy e legsajátabb gondolatához egész életünkre hivek maradunk.

De Dávid Ferencz pályája s általában a reformátio története egyébre is tanit. A római egyház, mint egyedüli hatalom, kisajátitotta a maga részére a tudományt. Minden tudomány a theologia érdekeit szolgálta, mint ancilla theologiae. Ennek meg lévén előre szorosan meghatározott és megállapitott tételei és igazságai, mást, vagy éppen ezekkel ellenkezőt nem engedett felszinre jönni, érvényesülni. Igy az elméket, de az akaratot és törekvést is szellemi békókba és bilincsekbe zárta; bizonyos kényszerült beletörődés és nembánomság foglalta el a lelkeket. A tudomány csődje következett volna el, ha az egyház a maga tekintélyével és hatalmával tovább is ránehezedett volna. De a reformatio lerombolta e tekintély elvét s helyébe tette az ész, a kutatás szabadságát. Hogy ennek milyen áldásos volt az eredménye, elég egyszerűen arra utalnom, hogy azóta a tudományok minden ága óriás lendületet vett, a természettudományok kutatásai és eredményei megváltoztatták a társadalmi élet külső alakját és belső berendezettségét s elég egészen röviden megemlitenem, hogy ma is azok az országok és nemzetek haladnak a műveltség útján legelől, a melyeknél a protestáns vallások hivei túlsúlyban vannak.

De a reformatio nemcsak a tudományos kutatás és vizsgálódás szabadságát bizositja, hanem az ember erkölcsi független-

ségét, szabadságát és igy értékét is. Minthogy a római egyház folytonos gyámsága alól kiveszi, ezzel szabadságát, de egyuttal felelősségérzetét is növeli. A hol több a szabadság, ott nagyobb és sűrűbb a veszély, éberebb a lélek és lelkiismeret; nagyobb erkölcsi erőre és ellenállásra van szükség. Innen jellemfejlesztő ereje a szabadság erős levegőjének.

És most némi halvány képet szeretnék nektek, kedves ifjuság, adni arról, hogy milyen szemmel nézik és látják a mi angol és amerikai hitsorsosaink Dávid Ferenczet, a mi multunkat és jelenlegi törekvéseinket. És mindaz, a mit tőlük hallottunk, valóban megnyugtató s a jövő iránt reményt és bizalmat keltő.

Nem vesszük mind készpénznek, a mit tőlük magunkról hallottunk. Az öröm, a tisztelet, hála és elismerés egy részét annak az ünnepi alkalomnak tudjuk be, mely az ő lelküket is mozgásba hozta s a mely a birálat érdes és dissonáns hangjait természetesen kerülni igyekszik. De mindennek levonása után, a mi marad, az is teljesen elég, hogy küzdelmeink iránya és helyessége felől meggyőzzön s a jövő munkásságra, kitartásra és lelkesedésre késztessen.

Csak egy-két mozzanatot emlitek. A Britt és Külföldi Unitárius Társulat volt elnöke és képviselője pl. ki meri mondani, hogy „Dávid Ferenczuek az unitarismus eszményi ügye nemcsak hazánkban, hanem világszerte sokat köszönhet“ és ezért ők „Nagy-Brittánia unitariusai teljes elismeréssel adóznak a magyar reformator hatásában oly termékeny szellemének“. Vagy nem fölemelő-e az amerikai universalista, tehát egy nem unitarius egyház képviselőjétől hallani, hogy mi nem felekezeti, hanem nemzeti hősről emlékezünk, midőn a fölszabaditó hőstett emlékét fölidézzük; sőt „az egész emberiség és minden vallás szellemi vezéreit és martirjait ünnepeljük“, midőn a fölszabaditó hős tettét magasztaljuk.

Ime, ha eddig haboztunk és kételkedtünk, most már megbizonyosodhattunk arról, hogy nem felekezeti elfogultság vagy szükkeblűség az, a mi Dávid Ferencz alakját előttünk magas piedestálra emeli s hódolattal veszi körül. A mivelt világ legfölvilágosodottabb és legelőrehaladottabb elméi nyujtanak elégtételt és hódolatos elismerést annak a szellemnek, a ki az általános culturalis haladás irányát hosszu századokra s meglehet, talán évezredekre kijelölte, de a ki hazájában csak lassan lassan s morzsánként kapja az elismerést.

A másik gondolat, a mi különösen megragadta figyelmemet,

hasonlóképen biztató és fölemelő. A kiküldöttek több oldalról, több formában kifejezték. Ugy látszik, hogy a hit és lelkiismeret szabadság meredek szirtjein Amerikában sem bátorságos és főleg nem kényelmes járni. Az unitaris egyház Amerikában még fiatal s vannak sokan a kik nem ismerik kellően, a kik rossz indulattal és kicsinyléssel azt állitják, hogy „az egész nyugtalan bosztoni elméknek új találmánya". És ők boldogok és nagy az örömük — a mint képviselőjük kifejezte — „hogy az ilyen birálókat a mi negyedfél százados munkásságunk említésével el tudják hallgattatni".

Hát valóban büszkeség és önérzet hevitheti lelkünket, a mikor azt halljuk, hogy a mi szegényes eszközeinkkel megvivott, sokszor valóban élet-halál harczunkat a kételkedés, a guny, a kicsinylés elnémitására emlegetik. S hallván ezeket, magunk előtt is más világitásba kerül egyházunk tragikus multja, más jelentőséget kap a történelmi tanulságok értéke s élénkebb tudatunkba jő a történelemben uralkodó isteni gondviselés munkája, a mely ellen néha rossz óráinkban még zugolódni is merészkedünk.

Ennek a gondviselésnek munkája az, a melyet egy másik amerikai kiküldött (Perkins) megragadó gondolatban ódai szárnyalásig emelkedő költészettel igy fejezett ki: „Legnagyobb jelentőségű az, hogy *mi és önök közös szellemi látományt láttunk, mielőtt egymást megpillantottuk* és *feleltünk a közös hit hivó szavára, mielőtt egymással kezet fogtunk.* Ez azt bizonyitja, hogy ha az ajándékok között különbség van is, de a lélek ugyanaz és ha a kormányzó szervezetek különfélék is, az isten mindig ugyanaz".

Lehet-e szebben, igazabban és költőiebben kifejezni azt az igazságot, hogy a világosságot és igazságot szomjuhozó lélek itt és messze, az oczeánon túl kutatásában ugyanarra az igazságra bukkan, mert ugyanaz az isteni szellem illeti, hogy ebből a szellemből eredő léleknek itt is, ott is ugyanazok a vágyai, az óhajtásai, ugyanazok a szükségletei, az öröme és sohajtásai, ugyanazok a szorongattatásai és ugyanazok az isteni látomások és megvillanások a kielégülései.

Az ilyen igazságok történelmi pillanatokban szoktak elhangzani s reám legalább ez a nyilatkozat úgy hatott, mint egy kijelentés, a mely kezdetben nagyságával egész valónkat megrázza és a szellemi szédülésnek bizonyos nemét idézi elő, később melegséggel és fénynyel tölti el az öntudatot s történelmi magaslatokba emel.

És van még egy mozzanat, a mi lelkem mélyéig hatott. Ismeretes közöttünk az a szálló gondolat, hogy az unitárius vallás a

jövő vallása. Ha eddig kételkedtem, most hiszek vallásunk jövőjében. Mert megtanultam ez ünnepélyen angol és amerikai hitrokonainktól, hogy tévedés volna szabadelvü vallásunk elveinek sikerét az egyházközségek népessége vagy tagjainak száma alapján mérlegelni. Magasabb nézőpontra kell emelkednünk, a történelmi tekintet fáklyáját meggyujtanunk s hazánk határain túl meglátjuk, minő hóditó erővel törtek előre a szabadelvü vallásos eszmék az utóbbi 40—50 év alatt. Sőt hazánkban is látjuk, egyelőre csak gyér, de annál kifejezőbb nyomait annak, hogy az emberek, az értelmes és gondolkozó emberek, hangosan követelnek valamit, a mi az emberi értelem souverain jogával és a lelkiismeret függetlenségével jobban megegyezik. A régi hit, már nálunk sem állhat, ellene a haladásnak s a miveltség terjedésének. Kezd már derengeni nálunk is, de a mai ember már teljes világosságért eseng. Erős bizonyitékok és jelek szólnak a mellett, hogy a régi hithez való ragaszkodás és engedelmes meghódolás ma már nem az, a mi régebben volt.

Ma már dereng, sőt virrad a lelkekben, s kezd gyérülni és oszlani a babona és tudatlanság köde. Virrad és a hajnali fényuél tisztábban jelenik meg előttünk az egyetlen, örök szellem s fényesebbek és sugárzóbbak tulajdonságai a maga dicső és fenséges egyedülvalóságában. Már kezd szemünk hozzászokni az igazság tiszta és erős fényéhez. Már erősödnek szellemi látásunk idegei, a melyek már kibirják, hogy a Teremtőt ne csak homályosan, mások szemén át, hanem szellemi látással, szemtől szemben láthassuk. Ennek a közelgő jövőnek s e jövő szabadelvüségének lesz a feladata, hogy tisztább és az emberi lélek isteni eredetének megfelelőbb nézeteket hintsen szét és terjeszszen az örökkévaló természetéről és czéljairól; oly nézeteket, a melyek kielégitik azokat is, a kik a gondolkozás és önelhatározás elkobozhatatlan jogáról lemondani nem birnak és nem akarnak, a kik közbejárás nélkül maguk akarnak gondolkozni és határozni vallásos dolgokban.

Hiszem, hogy a nap át fog hatolni még a legsötétebb felhőkön is, melyek az égre tornyosulnak és világossága be fog hatolni az emberi értelem legsötétebb zugaiba; és hiszem, hogy nincs emberi hatalom, a mely a világosság sugarait sokáig feltartóztathatná.

Ebben a hitben, ebben a reményben Dávid F. szellemében munkára fel Isten nevében! Ezzel az 1910/11. iskolai évet megnyitom.

Dr. Gál Kelemen.

Az angol és amerikai unitáriusok üdvözlete a Dávid Ferencz ünnepélyen.

Az angol unitáriusok nevében *Harrison János,* a Ferencz József-rend lovagja, a franczia becsületrend tulajdonosa, a brit és külföldi unitárius társulat volt elnöke és kiküldött képviselője a Dávid Ferencz ünnepélyen, aug. 20-án a következő üdvözlő beszédet mondotta:

Az angol unitárius egyházban elfoglalt állásom egyik legszebb kiváltságának tartom, hogy az egyesült királyság unitáriusainak üdvözletét én tolmácsolhatom ez alkalommal a magyarországi unitárius egyház hiveinek.

Engem ért az a szerencse, hogy ez alkalommal a brit és külföldi unitárius társulatot, a mi legrégibb felekezeti szervezetünket képviseljem. Ez a társulat méltán viseli az egyesült királyság unitárius és szabad keresztény egyházainak bizalmát, mert fáradhatatlan buzgósággal működik azoknak a magasztos elveknek terjesztésén, a melyek világszerte oly becsesek a szabadelvü kereszténység hivei előtt.

Örömömet még az is fokozza, hogy Nagybritánia unitárius egyházainak számos kiválósága csoportosul e pillanatban körülöttem, a kiknek érzése a Magyar Testvéregyházak iránti szeretetben egy az enyémmel. Mindnyájan érezzük, hogy közös hit szent köteléke kapcsol össze egymással. Mindnyájunknak hő vágyunk a gondolat felszabadulása útján a szabad vallás terjedése. Mindnyájan megvagyunk győződve, hogy egymás buzditása és inspirálása által ezt a czélt szolgálják közös összejöveteleink is.

Nagy örömünkre szolgál szemtől-szemben látni azokat, a kiknek czéljai és vágyai eggyek a mieinkkel; élvezni szives vendégszeretetüket; érezni, hogy bármily nagy távolság is választ el egymástól a térben: szívben, lélekben, mégis közel állunk egymáshoz, mert a szabadelvü és észszerü vallás nemes és lélekemelő terjedése egyformán közös eszményünk.

Sajnálom, hogy két kiváló tagja az angol unitárius felekezetnek s egyszersmind tisztviselője a brit és külföldi unitárius társulatnak, e gyülekezeten nem vehet részt. Az egyik Tisztelendő Hargrove Károly úr Leedsből, társulatunk elnöke; a másik Tisztelendő Bowie Copeland W. társulatunk titkára. E két férfi nevét önök jól ismerik, mint mindazok, a kiket a szabad vallás ügye érdekel. Hargrove úr kiváló értelmi tehetségeivel s fáradhatatlan tevékenységével mind hazánkban, mind gyarmataiban, hitsorsosaink kiváló szeretetének és becsülésének örvend. Megnyerte a legnagyobb kitüntetést is, a melylyel pályatársai felruházhatták s most mint elnöke a brit és külföldi unitárius társulatnak, áraszt fényt arra a nevezetes állásra, a melyet elfoglal. Sajnálatraméltó körülmény, hogy a berlini nemzetközi konferenczával kapcsolatos nagy elfoglaltsága miatt e hosszabb útazásra nem vállalkozhatott.

Tisztelendő Bowie Copeland W. a társulat buzgó és tevékeny titkára egészségi okokból nem csatlakozhatott az angol egyházak ez alkalommal megjelent képviselőihez. Hivatalának bokros teendői közt a túlcsigázott munkásság sulyos beteggé tette s noha most már jobban van, érezte, hogy ilyen hosszas, kimerítő útazásra még sem vállalkozhatik. Mi, az önök közt megjelent küldöttség, neki és az ő ügyes rendezésének köszönhetjük kirándulásunk sikerét. Lehetetlenség túlbecsülni azoknak a szolgálatoknak értékét, a melyeket Bowie úr minden unitárius ügy szolgálatában kifejt. Elmaradását ez alkalommal nagyon sajnálhatjuk.

Mi, Nagybrittánia unitáriusai, hosszu útra keltünk e nevezetes alkalommal, hogy magyar testvéreink iránt érzett rokonérzésünknek és szeretetünknek kifejezést adjunk; hogy részt vegyünk önökkel a nagy unitárius vértanu, Dávid Ferencz születésének 400-ik évfordulóján rendezett, ez emlékünnepen. A vallásszabadság vértanuja volt ő; neki az unitárizmus eszményi ügye nemcsak az önök hazájában, hanem világszerte sokat köszönhet. Ám azért neve mégis az unitárius egyház megalapitásával van elválhatlan kapcsolatban s vallása szabad eszméinek jótéteményeit első sorban önök, magyar unitáriusok, az ő hitsorsosai, de másodsorban önök, magyarok, az ő honfitársai élvezék. Mert bámulatos dolog az, hogy Erdélyben már majdnem 350 évvel ezelőtt lelkiismeret-szabadságot és jogegyenlőséget élveztek az összes keresztény hitfelekezetek — oly korban, a mikor még nálunk s más országokban virágzott a hitüldözés, s a vallásszabadság teljesen ismeretlen fogalom volt.

Tisztelet a Dávid Ferencz emlékének. Az ő dicső élete s vértanu halála táplálta azok lelkesedését, a kik a lelkiismeret szabadságát s az egyéni itélet jogát vallásos kérdésekben a lélek oly elidegenithetetlen javainak tekintik, hogy azok papi és világi hatalom megsemmisitő támadásainak egyformán ellenállanak. A vallásszabadság ilyen harczosai, — az irás szerint, — a föld áldásai s befolyásuk és tekintélyük csak növekszik az éveknek folyamán, mindazok előtt, a kik követik őket az igazság- és kötelességérzetben. Az ő példájuknak buzditó és lelkesitő ereje müködik ma is világszerte azokban, a kik a vallásszabadság szent ügyének diadaláért küzdenek.

Mi, Nagybrittánia unitáriusai, teljes elismeréssel adózunk a magyar reformátor hatásában is oly termékeny szellemének. A tiszta és észszerü vallás elveit nagyrabecsüljük s szivvel-lélekkel csatlakozunk önökhöz az igaz jellem és élet iránt érzett kegyeletükben. Mert ő nem riadt vissza attól, hogy feláldozzon mindent, még az életét is, az igazságért. Hadd öntsön az ő példája lelkesedést a világ bármely részén lakó unitárius hivőbe s buzditson mindnyájunkat a szabadelvü kereszténység mellett további lankadatlan küzdelemre. Hadd bizonyitsa be a polgári és vallási szabadság érdekében végzett munkánk sikere azt, hogy hasznunkra tudtuk forditani nagy hitelődeink példáját s hogy a szabadság és igazság vértanui, a világ bármely részén, nem szenvedtek hiába. Köszönjük azt a nemes hagyományt nekik, hogy Isten imádásában a lelkiismeret parancsol s hogy a lelkiismeret szavát követni, még az élet feláldozása árán is, szent kötelessége az embernek. Hadd bizonyitsuk be hát mi is, bármely földön lakó unitáriusok, hogy méltó utódai vagyunk a lelkiismeret szabadságáért szenvedett és meghalt nagy hitelődeinknek.

Örülnünk kell az ilyen alkalmaknak, mint a minő a mostani: Dávid Ferencz születése 400 adik évfordulójának emlékünnepe, mert lehetővé teszik, hogy különböző országokban lakó unitáriusok időnként találkozzanak a testvéri szeretet kölcsönös ápolására s egymás buzditására. Mi örvendünk annak, ha más országokban lakó unitáriusokkal szorosabb kapcsolatba léphetünk; ha élvezhetjük a lelki közösség érzését azokkal, a k knek hitelvei és vágyai a mienkkel megegyeznek; ha érezhetjük, hogy noha nyelvkülönbség választ el bennünket egymástól — ez a különbség nem igazi választófal ott, a hol a szeretet és lelkirokonság testvéri érzése alkotja a kapcsot.

A nemzetközi összejövetelek hasznosak sok tekintetben az oly vallásfelekezet tagjainak, a milyen a miénk is. Buzditólag és felemelőleg hatnak ránk is, reménységgel táplálnak arra nézve, hogy annak az ügynek, a melynek sikeréért különböző munkakörökben legjobb erőinket áldozzuk, végleges diadala el nem maradhat. Azt a körülményt, hogy az unitárius hitelveket nyiltan vallók száma ez idő szerint csekély, bátran figyelmen kivül hagyhatjuk, ha arra gondolunk, hogy az a befolyás, melyet ezek a hitelvek gyakorolnak, nagy és hatalmas s ha lassan is, de annál biztosabban érezhetővé válik az összes keresztény egyházakban. Tévedés volna szabadelvü vallásunk elveinek sikerét az egyházközségek száma, vagy tagjainak népessége alapján mérlegelni. Magasabb néző pontra kell helyezkednünk, ha megakarjuk látni, hogy milyen hóditó erővel törtek előre a szabadelvü vallásos eszmék az utóbbi 40—50 év alatt.

Vegyük csak például a Nagy Brittaniában lévő egyházakat. A változás, a melyen a nem unitárius egyházak átmentek, majdnem a csodával határos. Egykor az orthodoxia legerősebb várának tekintett más felekezetü templomok szószékeiről ma oly papok beszélnek, a kiknek nézetei sok tekintetben szintoly szabadelvüek, mint a mieink s a kiknek hitelvei, a nevet kivéve, minden egyéb tekintetben unitáriusok. A vallásos hit kérdéseiben erős szabadelvü áramlat ostromolja az orthodox egyházakat, buzditva s a jövő iránti szép reményekkel töltve el azokat, a kik a szabad vallásos elvek szolgálatában állanak.

Ez a felébredés, ez az angol orthodoxia vezetőiben beállott változás annak a jó magnak tulajdonitható, a melyet a mi hitelődeink a multban vetettek. Olyan emberek voltak ők, a kik szintúgy, mint az a vértanú, a kinek emlékét ma ünnepeljük -- nem riadtak vissza, hogy önmagukat feláldozzák, ha a lelkiismeret úgy parancsolta. Munkájuk gyümölcse a mi örökségünk. Tartsuk tehát soha nem szünő hálás emlékezetben nagy tetteiket s ne feledjük, hogy nekünk is szent kötelességünk szabad vallásunk elveinek terjesztése és ápolása. Ezért a kötelességért ők életüket áldozták, legyünk készen tehát mi is, hogy dolgozzunk s ha kell, szenvedjünk érette.

A szabad és észszerü vallás ügye melletti küzdelmeinkben elég buzditásul szolgálhat nekünk, ha egy tekintetet vettünk az úgynevezett orthodox egyházak jelenlegi helyzetére a kereszténység egész vonalán. Megczáfolhatatlan bizonyitékaink vannak arra, hogy a régi hitczikkekhez való engedelmes ragaszkodás és hüség ma már nem az, a mi a multban volt. Értelmes és gondolkozó emberek mindenütt

hangosan követelnek valamit, a mi az okossággal és józan észszel megegyezik. A vallásszabadság érdekében megindult mozgalom, a melyre oly nemes példát szolgáltattak önök majdnem 400 évvel ezelőtt, napról napra erősödik világszerte s hisszük, hogy a végén minden akadályt elsöpör útjából. A régi babonás hit nem állhat ellene a haladásnak s a miveltség terjedésének. A mai embernek az észszerü és érthető hit kenyere kell s igy nem csoda, ha visszautasitja az elavult papok gyártotta hitczikkek kövét. A mai ember türelmetlen azokkal a korlátokkal szemben, a melyeket a papok állitottak fel azért, hogy elzárják előle a teremtőjéhez vezető egyenes és közvetlen utat. Mindenütt több világosságért eseng. Világosságért, a mely eloszlassa a tudatlanság és babona ködét. Világosságért, a mely tisztább belátásra vezesse őt, Isten jellemét és tulajdonságait illetőleg. Világosságért, a mely lehetővé tegye, hogy teremtőjét ne csak homályosan, mintegy tükörben, hanem szellemi látással szemtől-szembe láthassa. A huszadik század szabadelvü keresztény egyházainak dicső alkalom kinálkozik. Az ő hivatásuk: fáradhatatlan, komoly munkássággal küzdeni egy igaz és észszerü vallásért. Rájuk hárul az a szent kötelesség, hogy az örökkévaló természetéről és czéljairól tisztább és felvilágosultabb nézeteket terjeszszenek. Oly nézeteket, melyek teljesen kielégithessék azokat is, a kik papi segitség nélkül, maguk akarnak gondolkozni és határozni vallásos dolgokban.

Az én kivánságom az, hogy az unitárius egyházak mindenütt legyenek méltók arra a nagy feladatra, a melynek megvalósulása csak teljes buzgalom és odaadó komoly munka árán lehetséges. Hogy ne ingadozzanak soha, mikor arról van szó, hogy oly vallásos elveket terjeszszenek, a melyek egyszerüségükkel mintegy kinálkoznak azoknak, a kik lélekben és igazságban akarnak közeledni a mennyei atyához. Erős a hitünk, hogy minden országban az unitárius egyházak feladata: kielégiteni embertársaink vágyát egy tisztább, felvilágosultabb és észszerübb vallásra nézve. A feladat nehéz, kevesen is vagyunk, de bizunk, hogy a Mindenható nem tagadja meg erejét és szellemét attól a munkától, a melyet ő bizott ránk.

Záradékul — kedves magyar testvéreink — fogadják önök még egyszer az angol unitáriusok legszivesebb üdvözlését s legforróbb baráti érzelmeinek nyilvánitását. Az Isten áldja meg önöket s adjon sikert munkájuknak az emberiség javára.

Az amerikai unitáriusok nevében *St. John Károly* filadelfiai lelkész, az amerikai unitárius társulat képviselője és volt titkára mondott bevezető szavak után üdvözletet s nyújtotta át üdvözlő iratukat:

Önök, kedves testvérek, Dávid Ferencz tiszteletreméltó nevének lobogója alatt a kegyesség és hősiesség hosszu korszakának szentelnek ünnepet. Amerika unitáriusai előtt Dávid Ferencz neve nagy tiszteletben áll. Mi örvendünk annak a rendkivüli pályafutásnak, melyet a magyarországi unitárius egyház megfutott s büszkeségünk, hogy ez egyházat a jelen korban munkatársaink közé számithatjuk. Az amerikai unitárius társulat *Wendte Károlylyal* együtt engem azzal bizott meg, hogy hozzuk el a társulat szeretetteljes üdvözletét. S adjuk át egyuttal az amerikai unitárius társulatnak Bostonban, május 26-án, nyolczvanötödik évi közgyűlésén, dr. *Lyon H. Vilmos* lelkész inditványára egyhangulag hozott, irásba foglalva, bekötve küldött határozatát, a mit ezennel tiszteletteljesen át is adok.

Az amerikai unitárius társulat határozata:

„Az amerikai unitárius társulat Bostonban, 1910. május 26-án, nyolczvanötödik közgyülésén a következő határozatot hozta:

Minthogy a magyarországi unitárius egyház folyó évi aug. hóban ünnepli meg 400-ik évfordulóját Dávid Ferencz születésének, ki Magyarországon az unitárius kereszténység megalapitásának martyr püspöke volt, az amerikai unitárius társulat megragadja az alkalmat, hogy kifejezze a testvéregyház iránt érzett hálaját és bámulatát azért, hogy oly sok éven át és oly gyakran hősies bizonyságot tettek a dogmák által le nem kötött és szellemi kereszténység mellett és kivánja, hogy legyen e szellem befolyása és előhaladása örökké állandó közöttük.

Egyúttal felkéri a társulat elnökét, dr. Eliot A. Sámuel, titkárát, dr. Wendte W. Károly és St. John E. Károly lelkész urakat, hogy képviseljék hivatalosan a társulatot és magukkal vivén ez iratot, emlékünnepélyük alkalmával adják át azt személyesen a magyarországi unitárius testvéreknek".

A berlini congressus.

(1910. aug. 6—10.)

Folyóiratunk utóbbi számában rövid közlemény jelent meg a berlini congressusról, vázolva annak külső lefolyását, felsorolva egyes kiválóbb szereplőinek munkásságát. Az olvasó ebből a pár odavetett vonásból is meggyőződhetett arról, hogy a congressus elődeihez méltó munkát végzett; s egyben és másban — a mi kivált a tudományos készültséget illeti — túl is szárnyalta azokat. Illő tehát, hogy ezzel a nevezetes congressussal, annak belső tartalmával, erkölcsi értékével bővebben foglalkozzunk.

Nevezetes ez a congresszus egyfelől azért, mert olyan elemek is nyiltan és minden habozás nélkül részt vettek benne, a kik eddig egy vagy más okból vonakodtak annak szabadelvű zászlója alá szegődni. A protestans orthodoxiának, a katholikus modernizmusnak, a tisztán ethikai alapon álló társulatoknak és szabadgondolkozóknak képviselői, a kik belátták, hogy az általuk vallott elvekre a congressuson való együttmunkálkodás csak kedvező fényt vethet, a mennyiben a congressus szabad tért nyit a társadalmi, erkölcsi és hitélet mindennemű megnyilatkozásának s munkásaitól csak őszinteséget és loyalitást követel egymással és a congressust magát létrehivó vezérelvekkel szemben.

Nevezetes ez a congressus másfelől azért, mert magában Németországban is újabb lökést adott a szabadelvű haladásnak, érdekkörébe vonva és együttes munkára serkentve azt a négy nagy protestans egyesületet, a melyek a congressus meghivásában, annak előkészitésében és az ügyek vezetésében tevékeny részt vettek. Most az első alkalommal. A *Protestanverein*-t t. i. és annak testvéregyesületeit, a rajnai, hannoveri és westphaliai protestans egyesületeket.

Résztvettek benne az emlitetteken kivül az úgynevezett reformált zsidók, hindu theisták, buddhisták és örmény keresztények,

a mi által a congressus nemzetközi jellege teljesen biztositva volt. Résztvett benne 30 különböző nemzet fiai között 60 egyházi szervezet képviselője. És a tanácskozások gazdag programmja mintegy 150 előadót foglalkoztatott, a kik a maguk munkamezején mind nagy tekintélynek örvendenek.

Ily körülmények között a congressus állandó végrehajtó-bizottsága elérkezettnek látta az időt arra, hogy a congressus eddigi elnevezését, melyben az unitarius név dominált, oda módositsa, hogy az a benne képviselt szabadelvü irányzatnál fogva megfeleljen annak a meglepő fejlődésnek, melyet a congressus tiz év leforgása alatt elért. Az ötödik, a berlini congressus, már eltalálta ezt az alaphangot, a mely úgy a keresztény, mint nem keresztény hivő lelkeket a maga körébe vonja együttes munkára. Czime: „*Weltkongress für freies Christentum und religiösen Fortschritt.*“ Angolul: „*International Congress of Free Christians and Other Religious Liberals*“. Francziául: „*Congrès International des Chrétiens libéraux et d'autres libre croyants*“. Ez a három európai nyelv lesz ezentúl is a congressus hivatalos nyelve. Munkálatai és kiadványai eddig is ezen a három nyelven jelentek meg.

Talán nem lesz érdektelen, ha ide iktatjuk a congressus végrehajtó-bizottságának diszes névsorát. *Németországban:* *Schrader* Károly, volt birodalmi képviselő, Berlin; Prof. *Rade* Márton, a marburgi egyetem tanára, a „Christliche Welt“ szerkesztője; dr. *Fischer* Miksa, a berlini St.-Márkus-templom papja; prof. dr. *Geffcken*, Köln, a rajnai szabadprotestansok elnöke; dr. *Schiele*, berlini lelkész és iró. *Angliában:* Dr. *Carpenter*, az oxfordi Manchester College igazgatója; *Bowie* Vilmos, London, a brit és külföldi unitárius társulat titkára; Father *Lilley*, a paddingtoni (London) Mária-templom rectora; *Campbell*, a londoni City Temple lelkipásztora. *Franczia országban:* Prof. *Bonet-Maury*, a párisi protestans theologiai facultás tanára; *Roberty* Emil, a párisi L'Oratoire lelkipásztora; dr. *Viennot* lelkész, a „La Revue Chretienne“ szerkesztője. *Svájczban:* Prof. *Montet* Eduárd, a genfi egyetem rectora; *Schoenholzer*, a zürichi Newminster egyház lelkipásztora. *Hollandiában:* Prof. *Eerdmans*, a leideni egyetem tanára; ifj. *Hugenholz* lelkész, Haarlem. *Scandinaviában:* *Westenholz* Mária úrhölgy, Dánia; *Konow* Károly, bergeni lelkipásztor. *Olaszországban:* Dr. *André* Antal, a flórenczi protestáns egyház lelkipásztora. *Magyarországon:* Dr. *Boros* György, a kolozsvári unitárius theologia

intézet dekánja. *Az amerikai Egyesült-Államokban:* Dr. *Eliot* Sámuel, az amerikai unitárius társulat elnöke; dr. *Wendte* Károly, az amerikai unitárius társulat külföldi referense, a congressus főtitkára; dr. *Gordon* György, a bostoni Old South-templom (congregationalista) lelkipásztora; dr. *Bisbee* Frigyes, a bostoni „Universalist Leader" szerkesztője.

Az angol és amerikai delegatusokat már Kölnben nagy ünnepséggel fogadták az evangeliumi szabadság barátai. Berlini időzésük alatt is örömmel tapasztalták a minden oldalról megnyilatkozó vendégszeretetet. Sokan is jöttek. Számuk is imponáló. Angliából mintegy százan, Amerikából több mint kétszázan vettek részt. A congressus összes résztvevőinek $^1/_7$-e. Illik is, hogy ily tekintélyes számú képviselettel éppen azok támogassák a congressust, a kik annak bölcsőjénél ott állottak, jó reménységgel és bizalommal tekintve a jövőbe.

A congressus üléseit a tiszti casino császártermében tartotta. Itt volt augustus 5-én este 9 órakor az ünnepélyes fogadás, a mikor is a congressus új elnöke, *Schrader* Károly, volt birodalmi képviselő, a Protestantenverein elnöke, keresetlen szavakkal üdvözölte a birodalmi székváros vendégeit, reá mutatva az egybegyült congressus szellemére és czéljára. „Szabadságot követelünk" — úgymond — „mert a vallás, mint az embernek Istenhez való ragaszkodása, önátadása, teljes erejében csak szabadon nyilatkozhatik meg; dogmák és egyházi szervezetek megállhatnak a maguk helyén, de csak másodsorban, mint a czélhoz vezető útak és eszközök. Vallásos szabadságra szükségünk van azért is, hogy a különböző vallásos testületek egymást kölcsönösen elismerjék és gyülölködés nélkül egymás mellett haladva, megfelelhessenek kitüzött feladatuknak s az embereket — különböző útaikon — Istenhez vezéreljék. Mi az összes vallásokban a vallás magvát, lényegét keressük. Békét óhajtunk a különböző egyházak és confessiók között. Napjainkban egyetlen érdemes kulturgondolat se veszhet el nyomtalanul, hanem gyökeret ver, fejlődik és tovább terjed. Adja Isten, hogy a congressus vezéreszméi is termékeny talajra találjanak Németországnak és az egész művelt világnak szellemi életében."

Az üdvözletre hasonló melegséggel válaszoltak a különböző országok képviselői, ki-ki a maga temperamentuma és egyéni sajátsága szerint; a nélkül, hogy az egésznek harmóniáját a legcsekélyebb elütő hang megzavarta volna.

A kezdethez méltó volt a congressus egész lefolyása, a mely a hatalmas világváros zakatoló forgalmában is élénk mozgalmat keltett.

Szombaton reggel (aug. 6.) megnyiltak a tudományegyetem kapui. A közönség zsufolásig megtöltötte az Auditorium Maximumot. Mindenki hallani akarta *Harnack*-ot, a német tudományos világ büszkeségét. A tárgy maga is előre fölkeltette a hallgatók érdeklődését. „*Kettős evangelium az újtestamentumban*“ czimű vonzó előadásában kifejtette Harnack, hogy magának az evangelium szónak az idők folyamán különféle értelmezése volt; ezt a protestans egyházak különböző árnyalatai is más meg másképpen alkalmazták. Ennek az egymástól eltérő használatnak magában az újtestamentumban is nyoma van; a mennyiben „az *evangelium* egyfelől örömizenet, a mely a szegényeknek, alázatosaknak, békességre igyekezőknek és tiszta szivüeknek predikáltatik, s a mely szerint közel van az Istennek országa; a hol megenyhül a nyomor, a szenvedők kárpótlást nyernek s belépnek az istenfiúság minden javainak élvezetébe; másfelől az *evangelium* azt tanitja, hogy a Fiú a mennyből emberi alakban alászállt a földre, halála és föltámadása által hiveit feloldotta az ördög, a bűn és a halál hatalma alól, s ezzel az Istennek örök üdvtanácsát végrehajtotta. Az evangelium itt is Isten országának eljövetelét hirdeti; ámde itt maga a Jézus Krisztus személye annyira dominál, hogy csak benne a *megfeszitettben* és *feltámadottban* vetett hit által nyerheti el a hivő az Istenországának javait“. — A második evangelium lett a keresztény anyaszentegyház központi dogmája, mely az elsőt majdnem homályba boritotta. Manapság úgy tetszik, mintha a korábbi evangelium hangsulyozása megrenditené a későbbi evangeliumnak igazságait. De ha mindjárt -- a mai történelmi vizsgálódás fénye mellett — a Krisztus istensége tarthatatlan volna is, a második evangeliumnak mégis megmarad a maga missioja az emberiség számára Az Isten szeretet. Csak az emberrel való személyes viszonyban nyilatkoztathatja ki az ő lényét. Az emberben is az ember által munkálkodik, végzi a váltság munkáját. Csak a történelmi eseményekből itélhetjük meg, hogy Isten az ő lelkét mily mértékben közli egyesekkel, reájuk bizva embertársaik megváltását. Semminemü bölcselmi elmélkedés azt meg nem fejtheti, annál kevésbbé vonhatja meg annak határait. A második evangeliumnak valódi jelentősége éppen abban áll, hogy Isten a nazarethi Jézust Urrá és Krisztussá tette az egész embe-

riség számára, és hogy az ő munkája az Isten munkája volt. A mint ezt maga a történelem is igazolja: még pedig nem valamely egyházi pecséttel, hanem élő valósággal. Mert ime, nemcsak a letünt századek folyamán, hanem ma is, Krisztus lelkesiti az emberiség jobbjait, a kik az ő tanitását és példáját követve, felülemelkednek a mindennapi életen a nélkül, hogy azt megvetnék, s munkásszeretettel mozditják elő embertársaik javát; a kik hivatásuk kötelességeit örömmel teljesitik, mert az Istent megtalálták a saját életükben, s bár e földön, de már az örökkévalóság jegyében élnek.

Erre a kettős evangeliumra ma is oly nagy szükségünk van, mint volt az őskereszténység idején. Az első evangelium tartalmazza az igazságot, a második az útmutató: mind a kettő együttvéve pedig számunkra az életnek forrása. Az az igazi krisztusi élet, a mikor a jó keresztény Krisztussá válhatik az ő felebarátja számára. Mindnyájan részesei vagyunk ennek az életadó erőnek. Legyen hát ki-ki közöttünk az ő felebarátjának őrizője és megváltója . . .

A külföldi vendégek ezután kirándultak Potsdamba. Innen visszatérve, este 6 órakor a Marienkirchében művészi orgona hangverseny volt, melylyel kapcsolatban a congressus nevében fehér szalaggal ellátott gyönyörü babérkoszorút helyeztek a templom előtt álló Luther szoborra.

A congressus tagjainak a modern áramlatok iránt való érzékét mi sem bizonyitja inkább, mint az a meleg érdeklődés, a melylyel a congressus szakosztályainak esti tanácskozását kisérték. Négy csoportban tárgyalták a következő kérdéseket: „Vallás és socialismus"; „Vallás és mértékletesség"; „Vallás és világbéke"; „Vallás és a nő". Mely kérdések közül a legelső iránt nyilvánult a legnagyobb érdeklődés. Valamennyi szónok többé-kevésbbé az államsocialismus hive, a dolgok új rendjét követeli, a nélkül, hogy valamely szélsőségekbe csapó pártpolitika programmját magáévá tenné. *Gounelle*, párisi lelkész össze tudja egyeztetni a társadalmi reformot a keresztény ideállal. *Rauschenbusch*, amerikai tanár, az egyházak teendőit vázolja az új alakulással szemben. Dr. *Maurenbrecher*, iró, (Erlangen) szónoki erővel bizonyitja, hogy a nemesebb értelemben vett socialismus csak egy új lépés az igaz vallás felé. A nép nagy rétegének valódi értelemben vett vallása ma már alig van. Csak egy emberöltő óta kezdenek ébredezni, és a socialismusban látják az új élet reményét. *Traub,* dortmundi lelkész előadása, „A mi

socialis teendőink" czimen, óriási hatást keltett. Kötelességünk — ugymond — foglalkozni a socialis kérdéssel; de ez nem pótolhatja számunkra a vallást. Különben az a veszély fenyeget, hogy mind a kettőt eltéveszthetjük. A mikor socialis munkát végzünk, ne az lebegjen szemünk előtt, hogy általa erősitsük a mi pártunkat, vagy felekezetünket. A társadalmi reformmunkához nem elegendő az, hogy valaki jó keresztény: ismernünk kell a nemzetgazdaság, ipar és kereskedelem összes viszonyait; a puszta jóakarattal és kegyes óhajtással itt czélt nem érünk. Hát hiszen, könnyü predikálni a társadalmi bajok ellen, de nehéz eltalálni a megfelelő gyógymódot, a mely a gyakorlati életben aztán be is válnék. A bankár, vagy a kereskedő foglalkozása erkölcsi szempontból nem veszedelmesebb, mint a papé. Ott van, például, a képmutatás bűne, mely a theologiai pályán elég gyakran előfordul; menthető-é ez inkább, mint ha a kereskedő két árán adja el a portékát? És pedig mily beláthatatlan kárt tesz ez emberiségben az ébredő igazság elnyomása, s a hagyományokhoz és külső formákhoz való merev ragaszkodás! Az Isten országa — a mint azt Jézus hirdette — mint egészséges társadalom, az igazságra és békességre volt alapitva, de hiányzott belőle az alkotó rendeknek együttes munkája és erkölcsi törekvése: a mennyiben Istennek ingyen kegyelméből jött létre. Napjainkban már a béke és a civilisatió áldásait csak komoly munkával biztosithatjuk. A kereszténységet meg kell szabaditanunk a politikai és egyházuralmi törekvésektől. Mert annak czélja nem lehet más, mint hogy osztályra, fajra és felekezetre való tekintet nélkül, jellemeket neveljen s ez által a tökéletesedés útján előbbre vigye az emberi nemzetet. A föld népeinek társadalmi újjászületése, — ez a kereszténység missiója.

Vasárnap lelki pihenőt tartottunk a *Jerusalemkirche*-ben. Délután 5 órakor angyalinak beillő chorusok keretében, beszélt három nemzet fia. *Schoenholzer*, zürichi lelkész, a „hit"-ről, német nyelven. *Tarrant*, londoni lelkész, a „remény"-ről, angol nyelven. *Roberty*, párisi lelkész, a „szeretet"-ről franczia nyelven. S csodálatos módon, olyan keresetlen egyszerüséggel és meggyőző erővel, hogy még az is megértette, a ki az illető nyelvet talán nem ismerné. Valóságos pünkösd. A mikor a nyelvek beszédének a szentlélek a tolmácsa. És ha pünkösd, akkor annak nem szabad a templom küszöbénél megállapodnia. Hadd csapjanak át annak hullámai a népnek szélesebb rétegeire.

A congressus helyi bizottságának nagy érdeme, hogy egyebek között erről is gondoskodott. Három nagy népgyülés volt, este 8 órakor, Berlin különböző városrészeiben. Ezerekre ment a hallgatóság száma, a mi a mellett bizonyit, hogy a congressus nem végzett hiábavaló munkát. Érdeklődést tudott kelteni a tisztán vallásos és azzal napjainkban egybekötött egyházpolitikai kérdések iránt egyszerü iparosok, munkások és studensek körében, a kik helyi szokás szerint, tarka teriték mellett, szürcsölgették a komló levét, de azért olyan komolyan és illemtudóan figyeltek az egyes előadásokra, mintha templomban lettek volna. „A templomnál nagyobb vagyon itt". Az emberi természet a maga ősi egyszerüségében, a mely felismeri, hogy itt nem felekezeti propagandáról van szó, hanem az emberi lélek egyetemes jogairól, melyekért harczolni szent kötelességünk.

Mind a három népgyülésnek egyöntetü volt a programmja. Vallásos énekkel kezdettük s azzal is végeztük. Közben pedig egymásután tárgyalták a kijelölt szónokok a következő kérdéseket: *„Kilépés, vagy egyházi reform"*. — *„Az egyház és iskola szétválasztása"*. — *„A kereszténység a nagyvárosban"*. — *„Türelem és fölvilágosodás"*. — *„A vallás, mint magánügy"*. Mindvégig a legnagyobb érdeklődés mellett; a nélkül, hogy valamely dissonáns hang megzavarta volna a tárgyalás menetét.

Ha megemlitem még, hogy a megelőző esti béke-tanács a világbéke propagálása érdekében egy lelkes hangu határozati javaslatot tett magáévá, nyilvánvaló, hogy a szivek és lelkek már készen vannak a congressus több napi folytatására.

Józan Miklós.

Ferencz József püspök főtanácsot megnyitó beszéde.[1]

Méltóságos és főtisztelendő egyházi főtanács! Meg vagyok győződve, hogy nincs itt közöttünk senki, a ki Dávid Ferencz első püspökünk és egyházalapitónk születésének 400-dik évfordulója alkalmából a közelebb mult augusztus havában tartott Emlékünnepélyen részt vett, hogy a legnagyobb örömmel ne gondolna vissza arra. Valamint nem hiszem, hogy a kik ez ünnepélyben részt nem vettek ugyan, de lefolyását részint a lapokból, részint a már kiadott jegyzőkönyvből olvasták, ez ünnepélynek szép, mondhatni, fényes sikere felett velünk együtt ne örvendenének e pillanatban is. Oly lélekemelő emlékei vannak ez ünnepélynek, a melyek nemcsak a mi keblünkben fognak kitörölhetetlenek maradni egész életünkre, hanem ragyogni fognak örökre egyházunk történetének évkönyveiben is s mintegy fényoszlopul fognak szolgálni az utánnunk jövő nemzedéknek is.

Valóban nem adhatunk elég hálát Istennek kicsiny egyházunknak e diadaláért. Mert én annak tartom a Dávid F. szelleme iránt ez ünnepély alkalmából minden oldalról megnyilatkozott elismerést és rokonszenvet. Magában már az is, hogy angol és amerikai testvéreink közül közel 100-an jöttek el, velük ugyancsak Amerikából az universalisták és az úgynevezett keresztény felekezet több képviselője, hogy ez ünnepélyünkben részt vegyenek, azt jóval felülemelve a napjainkban különben elég gyakori jubileumokon. De ennél egyházunkra nézve még nagyobb jelentőségünek tartom azt, hogy hazánk összes keresztény egyházai képviseltették magukat ez ünnepélyünkön s részint élő szóval a küldöttek, részint irásban, a kik személyesen nem jelenhettek meg, a legnagyobb elismeréssel üdvözölték a mi Dávid Ferenczünkben a 16-dik száz magyar reformátorát. Ugyancsak ily megtiszteltetésben részesült egyházunk több

[1] 1910. october 30-án.

kulturintézet és testület részéről is. Ezek mellett egyesek is oly nagy számban örvendeztettek meg üdvözlő soraikkal, a mi méltán meglephetett. S a mit legelőbb kellett volna megemlitenem, vallás és közoktatásügyi miniszterünk is magas figyelmére méltatva ünnepélyünket, azon magát szintén képviseltetni méltóztatott úgy Kolozsvárt, mint Déván, a hol ünnepélyünk a Dávid Ferencz fogsága és halála helyén, a várromok között egy még szinte épen megmaradt fülkében az ő emlékére állitott emlékkő leleplezésével ért véget.

De nem czélom e szép sikerrel lefolyt ünnepélyünket a maga érdeme szerint ismertetni, a mire már a kiadott jegyzőkönyv szerint szükség sincs. A miket abból kiemeltem, ezt is csak azért tettem, hogy igazoljam vele előbbi állitásomat, mely szerint ez ünnepélyünket én egyházunk diadalának tartom s tarthatjuk bizonyára mindnyájan. Vajha e diadalérzettől is lelkesittetve szent vallásunk és egyházunk iránti szeretetünk, ragaszkodásunk és áldozatkészségünk mindnyájunk kebelében fokozódnék s azoknak érdekében mindent megtennénk, a mit megtenni kötelességünk is, hogy azt a lobogót, a melyet a korszellem is lengetni kezdett, minél magasabbra emelhessük s minél koszorúzottabban adhassuk át utódainknak.

Nagyon sajnálom Mltgs és főt. egyházi főtanács, hogy megnyitó beszédemet nem folytathatom ily örömteljes hangulattal és hangon; sőt egy igen kellemetlen dologra kell rámutatnom. Értem az ugynevezett Borromeus-encyklikát, mely az egész protestantismust világszerte méltán megbotránkoztatta s szeretem hinni, hogy a katholikusoknak tisztultabb felfogása s nemesebben érző része sem találta benne valami nagy örömét. Ebben az encyklikában a pápa a reformatiót nemcsak tévelygésnek nevezi, a mihez már hozzá vagyunk szokva, hanem a hit és erkölcs perversitásának bélyegzi s a reformátorokról azt mondja, hogy gőgös és lázadó, alantjáró érzelmü emberek voltak, a kiknek hasuk volt az istenök.

A „Ne temere“ után ez az encyklika! A honnan a legtöbb joggal várná az ember, hogy a béke és szeretet szavain kivül más ne hangozzék, a pápai székről, onnan ilyen felháborító itéletet hallani a reformatió s annak alkotói felett, ez mégis több annál, hogy a legnagyobb türelem mellett is minden szó nélkül hagyhassuk s legalább vissza ne utasitsuk, annyival inkább, mert abban az itéletben egy szemernyi igazság sincs. Azt az itéletet az egész történelem megczáfolja. Avagy nem éppen a katholikus egyháznak romlottsága, visszaélései s papjai nagy részének is erkölcstelensége

abban az időben hozta-e létre a reformatiót? Sikerült volna-e ez azzal a nagyhatalommal szemben, a mivel a pápák akkor rendelkeztek, ha a reformatiónak nem lett volna meg az az ethikai alapja, a melyen az felépült és áll? S ma is mely államokban tisztultabbak az erkölcsök s áll magasabban a míveltség: a tisztán kath. államokban — a minő különben már alig van egy kettő — vagy azokban az államokban, a melyekben a protestantizmusé a vezérszerep vagy legalább ellensulyozni tudják a kath. egyház hatalmát s befolyással birnak annak irányára? Bármily tisztelettel viseltessünk is ennélfogva a pápa és a római kuria iránt, a melynek kétségen kivül nagy része van abban, hogy a pápa egy ily encyklikát kibocsátani magát elhatározta, kerülve az erősebb kifejezést, kénytelenek vagyunk azt a legnagyobb roszhiszemüségnek tulajdonitani.

Tekintettel azonban arra, hogy ez az encyklika bármily sérelmes legyen is a protestánsokra nézve, sem a reformatió becsét, sem a reformátorok érdemét kisebbiteni a világ előtt soha nem fogja; sőt többet árthat a katholicismusnak mint a protestantismusnak, a mennyiben lehetetlen, hogy az ilyen encyklikák végre is el ne idegenitsék az elfogulatlanul gondolkozó, biráló s tisztultabb felfogásu katholikusokat magukat is legnagyobb hithűségük mellett is a róm. kath. egyháztól vagy legalább gondolkozóba ne ejtsék az iránt, hogy vajjon a róm. kath. egyház nem fog-e az ilyen encyklikákkal mind több eleven szenet gyüjteni a maga feje felett, a melynek parázsa már is nem egy helyt, nem egy államban érezhető a klerikalismus ellen megindult ellenszenvben. Tekintettel továbbá arra, hogy ez az encyklika s hasonló encyklikák minket protestánsokat egyházunk jogainak gyakorlásában egyáltalában nem akadályozhatnak meg. Tekintettel végre arra is, hogy a mennyiben ez az encyklika a felekezetközi béke megzavarására kétségen kivül befolyhat — ismerve a róm. kath. főpapság hazafiságát, valamint az egyházban vezető szerepre hivatott egyének s hivei legnagyobb részének is a felekezetközi béke iránti hajlandóságát és készségét, ez irányban sincs talán okunk nagyobb sulyt helyezni erre a szerencsétlen encyklikára, részemről a Mlgs és főt. egyh. Főtanácsnak sem tudok egyebet ajánlani, minthogy sajnálatunkat, de egyszersmind megbotránkozásunkat is kifejezve a szóban levő encyklika felett, abban a reformatióra és a reformatorokra minden alap nélkül s a történelem meghamisitásával szórt vádakat a leghatáro-

zottabban utasitsuk vissza, de ne keressünk ez úttal magunknak más jogorvoslatot, mint a mit a történelem nyújt s a protestantismusnak az elfogulatlan közvélemény a jelenkorban is megad. Azonban a midőn békeszeretetünknek ezzel is jelét adjuk, legyünk azért mindig résen egyházunkat és vallásunkat bármely oldalról érhető támadásokkal szemben, hogy azok soha se találjanak készületlenül a védekezésre. Mert sajnos, de úgylátszik, hogy az irás szava szerint: az idők mégis gonoszok.

A tárgysorozatban kitüzött tárgyakra nem terjeszkedem ki, abból a fontosabbakat nem emelem ki, mert a legjelentékenyebbeknek látszó tárgyak is bölcs belátást s egyházunk javára szolgáló elintézést igenyelnek. Csak azt az óhajtásomat fejezem ki: vajha tanácskozásainkban is az a szellem nyilvánulna, a mely a Dávid Ferencz 400 éves jubileuma alkalmából mindnyájunk lelkét eltöltötte, gondolatban és érzésben mindnyájunkat összeforrasztott. Ezzel főpásztori szeretettel üdvözölve e főtanácsi gyülésre ily szép számmal megjelent kedves atyámfiait, azt ezennel megnyitottnak nyilvánitom.

Felköszöntő a Berde-serleggel.[1]

A kegyelet érzetétől áthatva emelem föl e serleget és hódolattal adózom nagy jóltevőnk Berde Mózes emlékének.

Az emberi sziv legnemesebb érzése, szellemi lényének legtündöklőbb vonása nyilvánul meg minden kegyes adományban, mely az emberiség magasztos törekvéseinek és czéljainak megvalósitását elősegitni van hivatva. A gondolat, mely rugója e nemes cselekedeteknek a legemberibb, megtisztulva az emberiség minden gyarlóságától, menten minden földi salaktól, az egyetemlegesség gondolatát van hivatva szolgálni. Önzetlenül jót tenni másokkal, a szegénység nyomorán enyhiteni, culturális intézmények és törekvések támogatása által elősegiteni a mivelődés átalánositását és ez által hathatósan munkálni az Isten országa megvalósulásán — a lélek legeszményibb megnyilatkozása.

Előttem Berde Mózes egyéniségének nagysága nem nagy vagyonának egyházunk s közvetve a magyar cultura czéljaira tett hagyományozásában, hanem egész életét átölelő abban a rendszeres törekvésben domborodik ki, melylyel magasztos ideáljának minél hatékonyabban leendő megvalósitását életfeladatául tüzte ki. Egy hosszú élet fáradtságának eredményét halmozta föl, nemhogy a kinálkozó örömöknek részesévé lehessen, hanem hogy szeretett egyházát feladatai megvalósitására képessé és nagygyá tehesse; kerül minden fényt és feltünést, az egyszerüség bölcs mérsékletének hódol s nem törődik a társadalomnak mindenbe beleelegyedő frivol gunyjával, a kereszténység legszebb erényét, az önmegtagadást teszi élete cultusává, csakhogy magasztos czélját megvalósithassa.

Lehet-e anyagias egy ember? kinek minden gondolata, kinek minden törekvése egy eszményi czélban központosul, ki lemond az élet minden öröméről, kiből ki van zárva az önzés legparányibb átoma, kinek csak egy gondolat hatja át egész valóját, csak egy

[1] 1910. oct. 30-án a főtanácsi Berde-ebéden.

érzés dobogtatja meg szivét: az egyháza iránti szeretet. E szeretetben olvad fel egész lénye, ez irányitja munkásságát, edzi meg munkaerejét, ösztönzi kitartásra. . .

Élete tele tanulságokkal. A munkásság, a takarékosság, az egyszerüség, az önmegtagadás, a bölcs mérséklet, lassú, de biztos, minden nagyzástól ment haladás, megbecsülése őseinktől öröklött egyházi intézményeinknek, hitrokonaink iránt érzett minden összeütközést kerülő kibékitő szeretet: mind meg annyi ősi unitárius erények, melyeknek megszivlelése és követése nekünk a jövőre még tán nagyobb értéket képvisel, mint gazdag hagyománya. E nemes erények tartották fenn egyházunkat a mult vészes küzdelmei közt, e nemes erények hivatvák jövője felvirágzását biztosítani.

Ápoljuk e nemes erényeket önmagunkban. Ne keressük azt, a mi szétválaszthat, hanem a mi egyesit. Kerüljük a nagyzást, mert alkotásaink biztonságának hiánya megrázkódtatásoknak tehet ki, ha több sulyt helyezünk megvalósulásuk gyorsaságára, mint fennmaradásuk tartósságára. E gondolat nyilvánul meg nagy jóltevőnk végintézkedésében is, midőn hagyománya folytonos növekedéséről gondoskodott, ez által akarván megszabni irányát lassú, de folytonos haladásunknak.

Ne igényeljünk az egyháztól többet, mint a mennyit viszonzásul nyujtani képesek vagyunk. Autonomiánk gyökere a hivek ingyenes közreműködése által nyer dús tenyészetet. Az a körülmény, hogy részint nagy jóltevőinknek, részint az államnak adományozása folytán nagyobb összegek állanak rendelkezésünkre, nem menti fel a hiveket az egyház érdekein való hitbuzgóságtól sugalt tevékenykedéstől.

Óvakodjunk a tulzásoktól, a hiveink iránt táplált szeretetben rejlő gyengeséget ne engedjük józan mérsékletünk felett tulerőre kapni; mert megismétlődhetik a közel mult története, hogy szegényes viszonyaink között megőrzött vagyoni egyensulyunkat, éppen nagy jóltevőnk gazdag hagyománya folytán tulságosan megnövekedett igények veszélyes módon megzavarták. Ennek megismétlődését annyival inkább kerülnünk kell, mert az államtól nyerhető segélyek további fokozását aligha remélhetjük.

Ezeket a gondolatokat ébresztette föl lelkemben a kegyelet, melylyel nagy jóltevőnk, Berde Mózes dicső emlékének hódolni kivántam.

Gál Jenő.

Gyöngymondatok.

(Újkori iróktól.)

Közbátorság.

A legnyomorultabb ember szabadsága is mindnyájunk közös ügye. Ha a törvényes formák megsértetnek, ha egyetlen po'gár is jogtalanul érintetik: mindenki fenyegetve van. A ki ezt nem érzi, nem tudja, mi a szabadság. *Labouleye Eluárd.*

Középszerüség.

A középszerüség biztosit, s fogyatkozásunk kényelem. *Shakespere.*

A ki magát egy középszerü helyzetben jólétre tudja hangolni, nincs kitéve a pusztulásnak. *Rousseau.*

Középúton maradásra ész, élettapasztalat, csillapult indulat kell. Szélsőségben csak butaság és lángész van otthon. *Kisfaludi Károly.*

A szegénység legközelebbi okozója a nagy gazdagság. *La Bruyère.*

Közhasznuság.

Két osztály van: a közhasznuaké és önzőké. Az utolsók sokszor még fennebbi hangon kiáltják, hogy a közjónak mindent fel kell áldozni. *Voltaire.*

A szabadsághirdetők mind nincsenek izletemre, mert elvégre mindenik magának önkényt akar biztositani. *Göthe.*

Igyekezz szolgálni az emberiségnek önártalmad nélkül. *Voltaire.*

Köztársaság.

Legjobb köztársaság az, mely az izgató résznek terheket és nem előnyöket biztosit. *Göthe.*

Mióta annyi királyt láttam, kedvem jött a köztársasághoz. *Beranger.*

A köztársaság hasonló a naphoz, mely saját fénye által ragyog; csak vakok nem képesek azt meglátni. *I. Napoleon.*

Semmi sem oly hatalmas, mint a törvényt megtartó köztársaság — nem félszből, nem is csak meggyőződésből, hanem hajlamból. *Montesquieu.*

Közvélemény.

A korona mindig tusakodik a közvéleménynyel, mert ez mindig kér valamit. *Chateaubriand.*

Nincs változóbb, határozatlanabb s erősebb hatalom, mint a közvélemény; láthatatlan, és senki és semmi ellene nem állhat; sokszor önfejü s mégis itélete igaz és helyes. *I. Napoleon.*

Tévelygésnek és botlásnak nincs alkalmasb útja, mint a nép nyomdokain járni. Csaknem mindaz, a mit dicsér, birálaton alul áll. *Petrarka.*

Az emberek véleménye ki- és beforditva hordható, mint birkabunda. *Shakespere.*

Küzdelem. Küszködés.

Vallás, társadalom, természet: három küzdelmi tér. Akadályok: babonák, előitéletek, elemek. Ide járulnak a szivben: a szeretet, gyülölet, közöny — harcz, tusakodás feladataival. *Hugo Victor.*

Az emberek, az Isten, az ördögök, a sors — részünkre egy átalános küszködést készitnek. *Corneille Tamás.*

Alig érhetné az embert nagyobb átok, mint, ha reményei küzdelem nélkül teljesülnének; jólétére is ráunna. *Smiles.*

Lázadás.

Lázadásért vádoltaknak azt mondván egy franczia törvényszéki elnök: Ti a fennálló rend ellen lázadtatok fel! egyik vádlott azt felelé: A fennálló rend lázitott fel minket!

Polgári zavarokban igen gyakran az erkölcstelenségé a főszerep és időszaki eredmény. *Dózsa Dániel.*

Leány.

A ki leányát gyülölt embernek adja nőül, vétségeiről ő leszen Isten előtt felelős. *Molière.*

A leánynak hirnevében áll dicsősége s nincs értékesebb hozománya, mint a becsületesség. *Shakespere.*

Könnyelműségből, állhatatlanságból, csapodárságból, tettetésből, ravaszságból, kevélységből, élczből és hiuságból mesterségesen szőttfont a természet rendkivül finom fonalszálakkal egy pillangószerü teremtményt és azt nevezte — leánynak. *Saphir.*

A leányok olyanok, mint az élőfa, mely minél korábban és bővebben hajt ki tavaszszal, őszszel annál korábban és bővebben kell, hogy hullasson. *Saphir.*

Az a leány, a kinek be kellene tanitani szép szemei s kedves mosolygása kötelességét a végre, hogy magának férjet találjon, meglehetősen ostoba leány volna. Azt ők kitalálják betanitás nélkül is. *Sand György.*

A leány százféle fortélylyal bir szeretője elutasitására; de ravaszságát kibeszélni, vagy magát elkötelezni sehogy is rá nem birható. *Lafontaine.*

A csinos leány olyan, mint a hadi lármajel, — minden férfit talpra kiált. *Kisfaludi Károly.*

A leányt ha viszik is, baj; ha nem viszik, még nagyobb baj. S igy mindig bajt hoz, és pénzt viszen ki a házból. *Kisfaludi Károly.*

A rózsa és leány között az a különbség, hogy a rózsa nem tudja szépségét, a leány még teszen hozzá. *Kisfaludi Károly.*

A leányi elme nyári
Árnyékként kereng,
Ha a nyalánk szerelem, mint
Zefir, körülte leng. *Csokonai.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Dávid Ferencz. Születésének négyszázados emlékünnepére kiadja a Magyarországi Unitárius Egyház. Irta: Dr. *Kiss* Ernő. Kolozsvár, 1910. Gámán János örököse. 93 l. + 2 sztl. levél. — Dávid Ferencz születésének négyszázados fordulója alkalmából az unitárius Egyházi Főtanács pályázat útján kivánt gondoskodni arról, hogy a nagy reformátor életrajza „Jakab Elek művének fölhasználásával oly alakban kerüljön a magyar olvasóközönség kezébe, hogy ne csak a szakférfiakat érdekelje, hanem lehetően vonzó és tanulságos olvasmánya legyen mindazoknak, kik Dávid iránt nemcsak mint hitújitó, hanem mint történetünk egyik kiváló férfia iránt is érdeklődnek." E szempontok szerint készült saját előszava szerint Kiss Ernő munkája. Kilencz arányos szakaszra osztotta. Az első négyben Dávid pályáját a váradi disputációig tárgyalja. A nevezetes disputának és az unitárius vallás törvényesitésének egy-egy külön szakaszt szentel s itt, sikerei delén külön szakaszban méltatja Dávidot mint irót és szónokot is. János Zsigmond halála után megváltozott Dávid helyzete. Az új uralkodó a régi kath. vallás hive volt s a vallásos forrongásokat már csak azért sem nézte jó szemmel, mert azok éppen Erdély hegemon magyarságát szaggatták veszekedő felekezetekre. Az irodalmi viták elfajulásait éppen ezért a cenzurával korlátolja s ez az intézkedése a virágzó unitárius irodalmat érinti legérzékenyebben. Szervezkedik s előnyomul a református egyház s Dávid két tűz közé jut. E válságos esztendőket, a zsidózás vádjáig és az utolsó zsinatig újra külön szakasz tárgyalja s az utolsó — a legrövidebb Dávid elitéltetéséről szól.

A szerző vonzóan vezeti be olvasóit Dávid Ferencz korába s elevenen tárgyalja nagy kor- és tárgyismeretet kivánó anyagát. Dávid példásan türelmes felfogását Dávid saját nyilatkozataival, a váradi disputa képét a vita jól megválasztott szemelvényeivel illustrálja s az unitárius vallás törvényesitésével kapcsolatban ismerteti Dávid hit- és erkölcstanát. Könyvének a szónok és iró jellemzése

a legönállóbb és nagyon értékes fejezete, de az egész műben megismerhetünk minden lényegest Dávid Ferenczről, pályájáról, törekvéseiről és tanitásairól, s a feldolgozás az eddig inkább csak a szakemberek által ismert anyagot új, élvezetes, könnyü alakban viszi közönsége elé, mivel bizonyára nagyban hozzájárul ahhoz, hogy Dávid Ferencz alakját általánosabban ismertté és tiszteltté tegye. A könyvet melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 2 korona. Megrendelhető az unitárius egyház levéltárától s kapható Lepage Lajos könyvkereskedésében is Kolozsvárt. *(Kl.)*

Kisztei Péter: Üstökös csillag. Kassa. 1683. *Harsányi* István: Kisztei Péter élete és munkái. Sárospatak. Dani és Fischer. 1910. 8r. 68 + 22 l. Ára 1 K 60 f. — A Halley-üstökös 1680—81-ki megjelenése tette actuálissá 1683 ban Kisztei Péter kis munkájának kiadását, mely tulajdonképpen két predicatio az üstökösök jelentőségéről. A munkát a szerző Thököly Imrének ajánlotta. Példányai az idők folyamán úgy meggyérültek, hogy ma mindössze 3 ép és egy csonka ismeretes belőlük. A ritkaság s a Halley-üstökös idéni feltünésével járt alkalomszerüség inditotta leginkább Harsányi Istvánt arra, hogy a kis munkát Szilády Áron buzditására kiadja s megirja hozzá Kisztei Péter rövid életrajzát. A két predicatio, melyeket Harsányi munkája végén külön ismertet és méltat, értékes kortörténeti adalék s Kisztei Péter — kinek úgy látszik, hogy igazi vezeték nevét a munkájában a Kisztei név után előforduló S. betü rejtegeti — új név irodalomtörténetünkben, a mennyiben életével Harsányi foglalkozik legelőbb. Csak gyér adatok maradtak róla. Ezeket Harsányi ügyesen csoportositotta s kellően méltatja Kisztei munkáját is. Az eredeti munka ujranyomatásánál — a mennyiben a nyomdaviszonyok engedték — megtartotta a kiadás bibliografiai kivánalmait s új emléket állitott egyháza derék papjának és irójának. A kis kötetet Kisztei munkájának rövid méltatása és egyetlen ismeretes magyar verse fejezi be. *(Kl.)*

Nagy emberek czimen dr. *Gál* Kelemen főmunkatársunktól 20 lapra terjedő füzet jelent meg, mely az Erdélyi Irod. Társaságban tartott érdekes felolvasását foglalja magában.

Gajdács Pál költészete. Irta: Dr. *Kemény* Gábor. Gyoma. 1910. 38 l. Szegény Petőfire ugyancsak rossz idők járnak mainapság. Nemcsak a *halál rokonai,* a *Nyugat* fiatal óriásai veregetik vállon s emelik föl magukhoz azon a jogczimen, hogy benne is volt egy kicsi önbizalom, de a mióta a Komjáthy hangos kiásása

a kritikusok megdagadt önérzetét is külön úton járó fölfedezésre kergeti, sohasem lehet tudni, melyik gyanutlanul verselgető ártatlan poétát éri az a balesettel fölérő megtiszteltetés, hogy a Petőfi jobboldalára tessékeltetik. A ki nem ismeri Kemény Gábort, könyvének a cziméből könnyen azt hihetné, hogy ő is ilyen átértékeléssel akarta meglepni a világot, hiszen ő is felfedező útra indul. Ám ez az aggodalmunk hamar eloszlik. Kemény Gábor nem *átértékel*, nem tetszeleg a nagyotmondásban, csak szive egész melegével megszeretett egy költői lelkületü, nemes gondolkozásu önzetlen embert, ki átérzi s egész életét alárendeli a maga népnevelő hivatásának. Az embert szerette meg Kemény s ezt a szeretetét átvitte a költeményekre is, mintegy magának adva számot az élvezetről. Nem baj. A költeményeknek nem árt, hiszen eddigelé sem pályáztak a halhatatlanságra. Ha igaz, a mit a mai Wildeért rajongó világban hirdetünk, hogy a költő annyit ér, mint a költészete, egyszer-másszor nem árt, ha a verset is fölbecsüljük annyira, mint az ember. *P. M.*

Evangelikus lap czimen *Raffay* Sándor budapesti ág. ev. lelkész és *Sztehlo* Kornél ügyvéd Budapesten egyházi lapot adnak ki. Előfizetési ára 16 kor.

Pályázat egyházi beszéd irására a Bedő Albert-féle dijra.

Közönséges vasárnapi ünnepre népszerü nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvü irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének serkentésére. A beszéd Pál apostol rómabeliekhez irt levele 8. r. 39. versében foglalt ez alapigékre irandó: „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Istennek szerelmétől, mely van a mi urunk Jézus Krisztusban."

A beszéd terjedelme Ciceró betükkel nyomatva nyolcad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadij egyszáz kor., mely a birálat kihirdetése után csak absolut becsü eredeti beszédnek adatik ki. A birálat eredményét az 1911. évi egyházi főtanácson hirdetik ki; a birálatot pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius kollegiumban tanitó felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott biráló-bizottság teljesiti.

Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb emlitett kollegiumban tanitó lelkészeket és tanárokat. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön boritékba zárandó s az a boriték a pályamunka jeligéjével látandó el. A pályaművek 1911. évi május hó 1-ig posta utján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető" czimü unitárius folyóiratban kiadatik.

Nyomtatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt, 1910. évi december hó 1-én tartott üléséből.

Ferencz József
unitárius püspök.

Végh Mihály
titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Tolstoi. Eltünt a puszta végtelenségén, melyre Jasna-Poljanából nyugtalanul kiszállt. A nagy orosz pusztának egy kis helysége volt utolsó állomása az oroszok nagy irójának és vallási reformatorának. Szépirodalmi művei megszerezték számára a világ elismerését. Benső szükségtől hajtva, azután élete hátralevő részét vallási reformnak szenteli. Folyóiratunk annak idején ismertette gondolkodását, mely nem egy pontban egyezik az unitárius és az ehhez hasonló szabadelvü keresztény felfogással; de különbözik is. Vallási elveinek gyakorlata s azutáni iratai ezt a különbözőséget még növelték. Tolstoi az ős kereszténységből nemcsak a szigorú életmódot és a hősies jelleget akarta megtartani, hanem az abban annyira túlsulyban levő socialis és eschatologikus elemeket is, a mivel a vallási elem szenvedett hátrányt. Tolstoi is ki akarta választani az ős kereszténységből azokat az elemeket, a miket ő lényegeseknek itélt és kiküszöbölni azokat, melyeket nem azoknak tartott. Csakhogy a miket ő lényegeseknek választott ki, nagy részben nem ugyanazok, miket a szabadelvü keresztények tartanak annak. Bizonyos pontokban nagyon közel állanak egymáshoz s másokban meg nagyon is távol egymástól. De bármi legyen a sorsa vallási reformjának, kétségtelen, hogy ő a keresztény lelkiismeret egyik kiváló történelmi megtestesülése volt. S ha a tolstoismust szabadelvüsége mellett alányomná is annak határozatlan mysticismusa, Tolstoi a költő, az elbeszélő iró a halhatatlanság szárnyain lebeg s fog lebegni mindig a nagy orosz puszta felett, a mivelt világ előtt.

Ferencz József püspök oct. hóban aranymenyegzői ünnepélyt ült. Akkor telt bé ötvenedik éve házasságának, melyet jó nejével kissolymosi Gyergyai Annával kötött. A szép családi ünnepély alkalmából nemcsak az unitárius egyház köréből, hanem más körből is számosan fejezték ki üdvözletüket, köztük Gróf Zichy János vallás- és közokt.-ügyi minister.

A r. katholikusok nov. hóban Budapesten tartott idei nagy gyülésén több olyan nyilatkozat hangzott el, melyek mig egyfelől a róm. kath. szervezetek erősitését czélozzák, ugyanakkor a keresztény társadalom érdekében a békés együttmüködésre törekvés szükségét hangsulyozzák. Gróf Széchenyi Emil megnyitó beszédében megemlékezve arról, hogy vannak, a kik tetszetős jelszavak alatt bujkálnak s Istent sem ismernek, a kik elllen küzdeni kétszeres kötelesség, mert az Isten letagadása után közvetlenül következik a hazának megtagadása — hittársainak azt ajánlja, „hogy keresni kell a többi vallásfelekezetekkel a megértés, az együttmüködés útját, melynek kiindulási pontja a vallási meggyőződések és érzelmek kölcsönös tiszteletben tartása, végpontja pedig egy a valláserkölcsösség sziklaszilárd talapzatán rendületlenül álló óriási társadalom". Figyelmet érdemlő nyilatkozat, csakhogy a gyakorlatban is kövessék ezt a r. katholikus egyház buzgó vezetői. A vallásos meggyőződéseknek kölcsönös tiszteletben tartása a legalkalmasabb eszköz egy valláserkölcsös társadalom föntartására.

Miksa szász herczeg a freiburgi egyetem tanára, ki keleti tanulmányokkal foglalkozik, a „Rom und der Orient" czimü folyóiratba czikket irt, melyben élesen birálja a római rendszert. Emlékeztet arra, hogy az első évszázban az egyház nem volt monarchia s azzá csak azután lett, miután a római egyház hamis okmányt használt hatalmi czéljaira. Ily rendszert a keletiekre nem lehet felerőszakolni. A pápának meg kell engedni, hogy a keletiek az első idők püspökeinek fölfogását vallják. A legfelső egyházi hatóság azt várja, hogy a herczeg visszavonja állitásait, mert különben tanári állását nem tarthatná meg. Az eljárást ellene meg is inditották. Egy értesülés szerint a Vatikán hangulatát a herczeg ellen fokozza az a tiltakozás is, melylyel a szász király a Borromeus encyklikával szemben élt.

A tiszáninneni ref. egyh.-kerület püspökének Fejes István sátoraljaujhelyi lelkészt és irót választotta meg. Révész Kál-

mán kassai esperes és Dókus Ernő főgondnok közremüködésével iktatták bé dec. 11. én Sárospatakon.

Zelenka Pál a tiszai ág. ev. egyházkerület püspöke, miskolczi lelkész 71 éves korában meghalt. Nagy munkássága mellett emlékezetes marad palaestinai utazásáért is, melyet Vilmos német császár kiséretéhez csatlakozva, több évvel ezelőtt tett és azért az erős nemzeti érzületeért, melylyel az erdélyi magyar lutheranus egyházközségeket is az ő hatósága alá vonta.

Árkosi Lajosné, Gyergyai Borbára †. Egy régi kolozsvári családnak volt egyik legmagasabb kort ért tagja, a család szép tulajdonságaival. Gyergyai Ferenczné Bartha Zsuzsánnának, az egyház egyik jóltevőjének a leánya, maga is buzgó, áldozó lélek, ki gyönyörü, sajátkezével készitett pohártakarókkal ékesitette az úrasztalát. Egy finom lelkületü nő, kinek emléke áldott a családban, egyházban és társadalomban.

Kozma Gyula †. A magyar tanügynek egy veszteségе nagyajtai Kozma Gyulának az élők sorából távozása. A kolozsvári unitarius főgymn.-ban végezve, nevelői pályáját Gyaluban kezdte, hol a Péchy, Csákány s néhány más úri család gyermekeit tanitotta s később a gróf Esterházy családnál nevelősködött. Gyaluból került föl az ország fővárosába, hol a polg. isk. paedagogiai tanfolyam végzése után dr. Ballagi Mór s más, a magyar iskolaügyet felkaroló városatyák támogatásával mindjárt álláshoz jutott (1877-ben) a II. kerületi polgári leányiskolában, melynek 1884-ben igazgatója is lett. Mint kiváló paedagogusnak befolyása volt az országos tanügyre is. Tagja volt a közoktatási tanácsnak s számos tankönyvet irt. A budapesti unitarius egyházközségnél meg mint buzgó egyháztanácsos hagy hátra emléket.

Ladamos története 1326—1529-ig. Fabritius Károly szász történetiró kutatásai alapján (Pemfflinger Márk élete. Bpest, 1875. 16 - 18. l.) a következő adatok tisztázódtak: Ladamos 1326-ban a Districtus Zibiniensishez tartozott, akkor Róbert Károly elajándékozta (Archiv. d. Ver. II. 1. 51.). 1504-ben Ulászló király Ladamost a Vizaknay Ferencz özvegye birtokrészének kivételével ismét egyesité a szászfölddel (Szász nemz. lev. V. 1214.). A további tör-

ténet egy részét még homály fedi. Az eddigi adatok szerint valószinüleg igy alakult sorsa. Nem tudhatni, melyik évben Szelindek községnél elzálogosittatott; e község 1515-ben az ifj. Vizaknay Ferencz részét is megvette 300 forinton, de tényleg csak 1527-ben vehette birtokába, mivel a dézmák miatt heves vita folyt Várday erdélyi püspökkel. Talán még ez évben vagy a következőben Pemfflinger Márk szász gróf birtokába került. Midőn 1529-ben Szapolyai Pemfflingert felségárulónak nyilvánitá, jószágait elkobozta s köztük Ladamost és Alamort Bethlen Farkasnak adományozta.

(Dr. B. I.)

Gyászhirek: Özvegy *Árkosi Lajosné* kissolymosi Gyergyai Borbára életének 89-ik, özvegységének 41-ik évében oct. 13-án Kolozsvárt jobb létre szenderült. Árkosy Lajos, Árkosy Fánny Schilling Ottóné, dr. Árkosy Gyula, dr. Gyergyai Árpád a jó anyát és nagyanyát gyászolják az elhunytban; özv. Sándor Istvánné, Gyergyai Klára, özv. Fejér Mártonné Gyergyai Róza és Ferencz Józsefné Gyergyai Anna édes testvérüket s a Schilling, Wagner és báró Diószeghy családok a szeretett rokont. — Özv. *aranyosrákosi Létay Gáborné*, Dobai Nagy Berta életének 54-ik, özvegységének 2-ik évében oct. 17-én Kolozsvárt megszünt élni. Fia Létay Zoltán katonai növendék s számos rokon fájlalja korai elvesztését. — Székely András volt alsójárai lelkész özvegye, *Demjén Anna* m. kir. postamesternő életének 33-ik évében oct. 18-án Baranya-Lőcsön járvány áldozatául esett. — Lakatos Ferencz egyh. tanácsos, Kolozsvár városi főszámvevőt érzékeny csapás érte, veje dr. *Schulz József* Bánffyhunyad vidéki járásorvos oct. 31-én bekövetkezett halálában. Lakatos Nina jó férjét siratja az elköltözöttben. — Id. *Péterfi Sándor* nagyajtai birtokos életének 71-ik, házasságának 47-ik évében elhalt. Péterfi Sándor nagyajtai birtokos s Péterfi Albert székelykereszturi járásbiró édes atyjukat vesztették benne. — Dr. *Frank-Kis István*, a kolozsvári Frank-Kis János üvegkereskedés volt vezetője életének 46-ik évében övéi fájdalmára elhalt.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a dévai Dávid Ferencz imaház épitésére.

1.	Székely Mózes erdőfelügyelő Déva	50 K —	fillér
2.	Sándor Lajos nagybirtokos „	20 „ —	„
3.	Kontz Domokos polgármester „	10 „ —	„
4.	Dr. Sándor Ákos kir. tvszéki albiró Déva . .	6 „ —	„
5.	Orbok Kálmán kir. tvszéki irodatiszt „ . . .	4 „ —	„
6.	Létay Gyula erdőmérnök Déva	10 „ —	„
7.	Székely László árvaszéki ülnök Déva	5 „ —	„
8.	Jakab István kir. tvszéki biró „	5 „ —	„
9.	Fodor Ferencz kir. aljárásbiró „	10 „ —	„
10.	Dr. Balogh Pálné vm. főorvos neje Déva . .	20 „ —	„
11.	Ferencz József unitarius püspök Kolozsvár .	50 „ —	„
12.	Ferencz Józsefné Kolozsvár	50 „ —	„
13.	Athletikai Club mulatságaiból befolyt	50 „ —	„
14.	Thoroczkay Venczel birtokos Gurasada . . .	20 „ —	„
15.	„Déva vára“ könyv kiadási árából Szabó Imre irótól	17 „ 80	„
	Összesen	327 K 80	fillér

Az adakozóknak hálás köszönetet mond s a további adakozást kéri

Déva, 1910. december 2.

Az egyházközség elöljársága.

A Keresztény Magvető pártolóihoz és előfizetőihez.

A Keresztény Magvető szerkesztésétől ez évfolyam lezárásával megválok, köszönetet mondva pártolóknak és előfizetőknek azért a szives jóindulatért, melyet annyi éven keresztül tanusitottak s melylyel lehetővé tették, hogy folyóiratunk önerején fennálljon; és köszönetet a dolgozó társaknak, kik anyagi jutalomra nem nézve, az ügy iránti szeretetből oly készségesen támogattak.

Ezt a jóindulatot, ezt a támogatást kérem a következő szerkesztőség részére is, azért az irányért, azért a szellemért, melynek a folyóirat eddig képviselője volt s hiszem, hogy lesz ezután is, mert a jól értelmezett unitárius, szabadelvü kereszténységnek elhivatása van az emberi fejlődés és a nemzeti művelődés nagy céljainak munkálására.

PÉTERFI DÉNES.

A Keresztény Magvető volt szerkesztőjéhez, pártolóihoz és előfizetőihez.

Sajnálattal kellett belenyugodnunk abba a megmásíthatatlan szándékba, hogy folyóiratunk szerkesztője a folyó év végén megválik ez állásától. Most, midőn teendőit átvesszük, első szavunk — talán az egész olvasó közönség nevében is — az elismerés és köszönet szava azért a nemes és értékes munkáért, melynek legszebben beszélő bizonyítékai e folyóirat évfolyamai. Második az a szíves kérésünk, a mire szóbelileg tett kijelentése feljogosít, hogy erkölcsi és szellemi támogatását ne vonja meg attól a folyóirattól, a mely szivéhez oly közel állott s a mely lelkének annyi fénysugarát őrzi sorai között.

A mi pedig minket s jövő munkálkodásunkat illeti, igyekezni fogunk folyóiratunkat kiküzdött tudományos színvonalán megtartani abban a szellemben és irányban, a melyben eddig működött: igyekezni fogunk a napi élet sokszor zavaros áramlataitól távol tartani folyóiratunkat; de nem zárkózunk el olyan kérdések tárgyilagos megvilágításától, a melyeknek az egyházi és iskolai élethez való elvi vonatkozásai kétségtelenek.

Ezzel szemben az a kérésünk olvasóinkhoz, hogy szíveskedjenek azt a meleg szeretetet és erkölcsi támogatást, a melylyel eddig folyóiratunkat megajándékozták, jövőre is biztosítani, sőt, ha lehet, még fokozni, hogy nagy céljainkat fokozottabb erővel és eszközökkel munkálhassuk.

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ,
a Keresztény Magvető szerkesztői és kiadói.

FOLYÓIRAT
1925/26 209
EGYETEMI KÖNYVTÁR

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSAK:

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFY LŐRINCZ.

*

XLV. KÖTET.

KOLOZSVÁR,
NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1910.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

„Jézustól vett szolgálat.“ (Egyh. beszéd.) Ürmösi Károly 34
Kötelességeink teljesitése. (Egyh. beszéd.) Kelemen Árpád 95
A hit apostola. (Egyh. beszéd.) Péterfi Dénes 293

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Az arianismus. Lőfi Ödön 65
Dávid Ferencz, az unitárius reformátor. Vári Albert . . 177
Gyöngymondatok. (Ujkori iróktól.) Gyüjtötte Kiss Mihály 55, 225, 345
Gondolatok. Br. Petrichevich-Horváth Kálmán 111, 168
Korunk és a biblia. Gálfi Lőrincz 213
Dávid Ferencz emléke. Kozma Ferencz 233

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Dávid Ferencz. (Iskolai évet megnyitó beszéd.) Dr. Gál Kelemen 318
Brassai siremlék *(g. k.)* 287

IV. Életiratok, történelmiek.

Unitárius egyházi törvények a papválasztásról. Dr. Tóth György 1, 82, 252
Nehány vonás az unitarismus történetéből. Kanyaró Ferencz 13

Ullfilas, a góthok arianus püspöke. Manning E. J. után Csifó Salamon 21
A Heltai-féle biblia. Dr. Borbély István 43
Az erdélyi szászok lutheranismusa. Dr. Borbély István . 71
Kanyaró Ferencz. (Nekrolog.) Péterfi Dénes 114
Dávid Ferencz és kora. Dr. Borbély István . . . 121, 191, 300
Az unitárius egyház megujhodása Lázár István püspöksége alatt. Csifó Salamon 144, 200
Bölöni Farkas Sándor sirjánál 1842-ben Pálffy János küküllőmegyei követ által mondott beszéd. Id. Daniel Gábor 161
Gálfalvi Nagy Lajos. (Nekrolog.) Péterfi Dénes 171

V. Egyházi élet.

Az Egyh. képv. tanács körlevele 50
Dávid Ferencz-ünnepélyt megnyitó ima. Ferencz József 272
Dávid Ferencz-ünnepélyt megnyitó beszéd. Br. Petrichevich-Horváth Kálmán 275
Dávid F.-ünnepélyt bezáró beszéd. Fekete Gábor . . . 278
Dávid Ferencz-ünnepélyek. (—i—t.) 282
Az angol és amerikai unitáriusok üdvözlete a Dávid Ferencz ünnepélyen 326
Ferencz József püspök főtanácsot megnyitó beszéde . . . 339

VI. Vegyesek.

Dávid Ferenczuek fogságában irt elegiája és jövendölése. Pálfi Márton 166
Mikszáth Kálmán. Dr. K. E. 172
Dávid F. emléke. (Óda.) Józan Miklós 315
A berlini congressus. Józan Miklós 332
Felköszöntő a Berde-serleggel. Gál Jenő 343

VII. Irodalmi értesitő.

Az Erdélyi Muzeum Egyesület emlékfüzete. Összeállitotta Kelemen Lajos Ism. 57. Czimerlevelek. Gyüjtötte Sándor Imre. Ism. (K. L.) 57. Kisebb dolgozatok a magyar protestantismus köréből. Irta Zoványi Jenő. Ism (Dr. B) 116. Birálati megjegyzések Zoványi Jenőnek „Sárospatak reformatiója" czimű közleményére. Irta Szinnyei Gerzson. Ism. (Dr. B. I.) 116. Unitárius egyháztörténeti adatok. (1619—1866). Kiadta Biás István, bevezetéssel Kelemen Lajostól. Ism. Dr. Borbély I. 227. Uj könyvek: Dávid Ferencz. Irta dr. Kiss Ernő. Déva vára. Irta Szabó Imre. 228. Az unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztositékai. Irta Fekete Gábor. Ism. (Dr.) 285. Uj könyvek: A jövő évtized regénye. Irta dr. Barabás Ábel. A csikszentmártoni Endes-család levéltára. Irta Sándor Imre. 285. Dávid Ferencz. Irta Dr. Kiss Ernő. Ism. Kl. 348. Kisztei Péter. Irta Harsányi István. Ism. Kl. 349. Nagy emberek. Irta Gál Kelemen. Ism. 349. Gajdács Pál költészete. Irta Dr. Kemény Gábor. Ism. P. M. 349. Evang. lap. Pályázat egyh. beszéd irására. Ism. 350.

VIII. Aranykönyv.

Báró Kemény Gézáné hagyományai. 120. Uj alapitvány a székelykereszturi gymnasiumnál. 120. Adakozás a bordosi templomra. 291. Adakozás a dévai Dávid Ferencz imaház épitésére. 355.

IX. Különfélék.

Magyarországon az elmult év. 58. Egyházunkra vonatkozó statistikai adatok 1908-ból. 59. Dr. Székely Ferencz. Wendte W. Ch. 62. Longfelow. Statistika. 63. A vallás- és közoktatásügyi minisztérség. Gróf Tisza István a lelkészképzésről. A vasárnap megünneplése. 117. Dr. Gálffi Endre †. 119. VII. Edward. 172. Roosevelt vallásáról. Gróf Tisza István az 1848. XX. t.-cz. végrehajtásáról. 173. Unitárius tanárok harmadik értekezletén. Kriza-szobor. 174. Fekete Gábor vesztesége. Az ág. ev. egyház vesztesége. Dombón. Tudásul. Tanulmány. Pálffi János †. 175. Az angol unitáriusok. A modern katholicismus. 228. A Borromeus-encyklika. 229. Az egyház feladata.

230. Értesitők. Raffaj Domokos †. 231. Dr. Csernátoni Gyula †. 232. Berlini congressus (j. m.). 286. Harnack. 287. A Borromeus-encyclikáról gróf Tisza István. 289. A református egyház vesztesége. Parker Tivadar emléke. Uj templom. 290. Tolstoi 351. Ferencz József püspök. A róm. katholikusok. Miksa szász herczeg. A tiszáninneni ref. egyházkerület. Zelenka Pál. Árkosi Lajosné, Gyergyai Borbára. Kozma Gyula †. Ladamos története 1326—1529-ig. (Dr. B. I.) 351—353.

A Keresztény Magvető pártolóihoz és előfizetőihez. 356.

Gyászhirek: 64, 119, 176, 232, 290, 354.

Unitárius vallási könyvek:

Channing művei. Hat kötet. Egy kötet ára 2·40 kor. A Keresztény Magvető előfizetőinek postán küldve 1·50 kor. Kapható szerkesztőségünknél.

Unitárius Kis Tükör. Az unitárius egyház története, hitelvei egyházalkotmánya és szertartásai Ferencz József püspöktől. Harmadik átdolgozott kiadás. Ára 1·60 kor

Egyházszert. dolgozatok. Ferencz József püspöktől. Stein János könyvárusnál.

Unitárius Káté. Ferencz József püspöktől. Ára 80 fillér.

Imakönyv templomi használatra. Albert János lelkésztől. Ára 4 kor.

A keresztény hittudomány összege. Az unitáriusok szerint. Eredetileg latin nyelven irta Szentábrahámi L. Mihály püspök. Forditotta Derzsi Károly. Ára 3 korona.

Unitárius kereszténység. Egyh. beszédek. Irta Péterfi Dénes. Ára Kókai Lajosnál Budapesten 3·20 kor.

A Jézus asztalánál. Beszédek és imák. Irta Péterfi Dénes. Ára Kókai Lajos bizományában Budapesten 3 korona.

Szabadelvü vallásos gondolkozás a XX. sz. kezdetén. Angolból ford. unitarius lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.

Isten és lélek. Armstrong A. Richardtól. Forditotta Péterfi Dénes. Ára 3 korona.

Vallás és szabadság. Angolból ford. unitar. lelkészek és tanárok Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.

Chrysostomos két beszéde. Forditotta Péterfi Dénes. Ára 1 korona.

A „Keresztény Magvető“ 1910. évfolyamára befizették:

a) a 8 korona pártoló díjat:

Ballok Károly (10 kor.), Benkő Mihály (10 kor.), Bontza Miklós, Gál Jenő, Gyulay Árpád, Keresztély Lajos, Kövendi unitar. egyh.-község, László Domokos, Malatinszky György, Molnár Sándor, Szentiványi Miklós, dr. Szentiványi József, Zsakó István, dr. Zsakó Andor.

1909-re: Bontza Miklós.

b) a 4 korona előfizetési díjat:

Ádámosy Gábor, Albert Lőrincz, Antonya Mihály, Árkosy Béla, Austerlitz Vilmos, dr. Balogh György (6 kor.), dr. Benedek Miklós, Csongvay Géza, Deák Farkas, Domján Péter, Fekete Gyula, dr. Ferencz József, Finta József, Gyöngyösy Béla, Hadházy Sándor, dr. Jankovich Pál, Katona Ferencz, Kelemen Árpád, dr. Kemény Gábor, Kiss Károly, Kolozsi unitar. egyházközség, Kopp József, Kovács Dénes, Kovács Lajos (l.), Költő Gábor Lászlóczky Péter, Létay Máthé, dr. Lőrinczy Ákos, Lőrinczy Dezső, dr. Lukácsy József, Magyarszováti egyh.-község, Máthé Lajos, Nagy Benedek, Németh Albert, Orbók Ferencz, Orbók Mór, Osváth Gábor, Révész Kálmán (ref. esp.), dr. Simó Károly, Somkereki Elek, Székely Dénes, Székely János (fm.), Székely Ferencz, Székely Mózes, Szén Mihály, Tana Albert, Tibáld József, Ürmösy Kálmán (tb.), dr. Várady Aurél.
Gál Miklós (T. gy.).

1909-re: Németh Albert, Révész Kálmán (ref. esp.), Tana Albert.
Gál Miklós (T. gy.).

1911. évtolyamra befizették:

a) a 8 korona pártoló díjat:

Hom.-almási unitar. egyházközség, Májay Béla.

b) a 4 korona előfizetési díjat:

Dr. Heinrich Gusztáv, dr. Jankovich Pál, Kovács István (l. 1911—12-re), Molnár János, Péterffi Áron (t.), dr. Sükösd Zsigmond.
Gál Miklós (T. gy.).

A pártoló és előfizető díjakat tisztelettel kérjük januarius végéig beküldeni.

A

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 4 iv tartalommal.

A Keresztény Magvető a szabadelvü kereszténység szolgálatában áll. Czélja: a tiszta keresztény theismus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolat áramlatai közt fentartani, s e mellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitarius és más szabadelvü egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonakoznak.

S e végre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket s másnemü dolgozatokat és egyházi beszédeket, s azon kívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kiséri.

A Keresztény Magvetőt oly dolgozótársak támogatják, kik között hazánk nem egy elsőrangu irójával találkozhatik az olvasó.

Pártoló díj 8 kor.; előfizetési ára egész évre 4 kor. Pártoló és előfizetési díj és minden közlemény a *Szerkesztőséghez* intézendő *Kolozsvárra (Kossuth Lajos-utcza 12. sz.)*

A SZERKESZTŐSÉG.

Unitárius vallási könyvek:

Channing művei. Hat kötet. Egy kötet ára 2·40 kor. A Keresztény Magvető előfizetőinek postán küldve 1·50 kor. Kapható szerkesztőségünknél.

Unitárius Kis Tükör. Az unitárius egyház története, hitelvei egyházalkotmánya és szertartásai Ferencz József püspöktől. Harmadik átdolgozott kiadás. Ára 1·60 kor

Egyházszert. dolgozatok. Ferencz József püspöktől. Stein János könyvárusnál.

Unitárius Káté. Ferencz József püspöktől. Ára 80 fillér.

Imakönyv templomi használatra. Albert János lelkésztől. Ára 4 kor.

A keresztény hittudomány összege. Az unitáriusok szerint. Eredetileg latin nyelven irta Szentábrahámi L. Mihály püspök. Forditotta Derzsi Károly. Ára 3 korona.

Unitárius kereszténység. Egyh. beszédek. Irta Péterfi Dénes. Ára Kókai Lajosnál Budapesten 3·20 kor.

A Jézus asztalánál. Beszédek és imák. Irta Péterfi Dénes. Ára Kókai Lajos bizományában Budapesten 3 korona.

Szabadelvü vallásos gondolkozás a XX. sz. kezdetén. Angolból ford. unitarius lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.